

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 65
(19498)

2021 чылдың
сентябрь 1
среда

Хүннүн үнери — 05:32
Ажары — 19:25
Хүн дурту — 13:53

Садар өртээ хостуг 12+

Шуптузу чугула

МӨНГҮН-ТАЙГАДА НАРЫН АЙТЫРЫГЛАР

АМЫДЫРАЛДЫҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ КӨВҮРҮҮ

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның Мөңгүн-Тайгаже ажил-агыйжы үнүшкүнү кожуун төвү Мугур-Аксындан 70 хире километр черде чыдар Кызыл-Хая суурдан эгелзэн. Аңаа Россия Федерациязының Камгалал яамызының Төп шериг округунун инженер, тудуг шериглеринин кылып доосканы Мөген-Бүрен хемни кежир 3 көвүрүгнүң байырлыг ажыдышкыны болган.

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг республиканың ырак-узак болгаш кыдыг-кызыгаар черинде чурттап чоруур малчыннарынга болгаш Мөңгүн-Тайга кожуунун чурттакчыларынга эргежок чугула көвүрүгнү кылганы дээш Россияның Маадыры, камгалал сайыды, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгуга өөрүп четтиргенин илереткен.

“Россияның Камгалал яамызының үжен сес кижиден тургустунган шериг инженерлери 2021 чылдың май айдан эгелзеш бо хуннерге чедир, барык 3 ай азы кыска хуусааның дургузунда үш көвүрүгнү тудуп доосканы дээрже улуг чедишкин-

дир. Бүгү мөңгүн-тайгажыларның мурнундан өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис” — деп, Мөңгүн-Тайга кожуунун чагырга даргазы Людмила Очур-оол демдегледі.

“Кызыл-Хая суурда бо шериглер-биле кады ам үш ай чурттап тур бис. Шериг кижилер маңаа келгеш, көвүрүг тудар дээн эгелзешкинге мен амы-хууда бүзүревейн турдум. Чүге дизе Мөген-Бүрен хем эрин ажып үерлээнде, кандыг-даа көвүрүгнү чууй шаап алгаш баар чүве болгай. А кажан шериг албанныг тудугжулар 3 көвүрүгнү кылып доозуптарга, чүгле ынчан бүзүрзэн мен. Бир көвүрүг Кызыл-Хая суурдан 11 километр ырак черде, өскези 6 километр база ол ышкыш эң чогуу сумудан 1 километр 500 метр хире черде — деп, Мөген-Бүрен КУБ-тун директору Өшкү-Саар Ооржак байыр чедирип сөс ап чугаалады.

Байырлыг ажыдышкынның соонда Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг, “КамАЗ” маркалыг күчүлүг шериг автомашинага олуруп алгаш, көвүрүг таварыштыр эртип, ооң шынарын хынап, шенелдени чоруткан.

Шериг инженерлериниң начальниги, бригада командириниң оралакчызы, подполковник Фарид Абдуразаковтун чугаазы-биле алырга, шериг “КамАЗ” автомашинаның ниити деңзизи 42 тонна. Көвүрүгнүң шынарын тудугну доозупкаш-ла, 60 тонна аар күчүлүг техника-биле хынап каапкан бис. Чүге дизе армияга чүжк сөөртүр автомашиналарның база өске-даа техниканың деңзизи 60 тонна болур ужурулуг.

(Уланчызы 2-ги арында).

Кыска медээлер

АРТАС САНАА ТЫВАДА

Токиога болган 32 дугаар чайгы Олимпий оюннарынга Казахстанның чыынды командазының кежигүнү, хостуг хүрешке хүлер медальдың эдилекчизи Артас Санаа төрзэн Тывазынче чанып келген. Тываның төөгүзүнде бир дугаар Олимпий медалын чаалап алган спортчунуң чаңгыс чер-чурттуулары бедик деңгелге уткуп алган.

Олимпий оюннарынга чаалап алган чедишкенин ТАР-ның 100 чыл болган оюнга тураскаадып тыва чонунга белек кылдыр сөннзэн.

Артас Санаа Чадаананың дөрт дугаар школазынга өөренип турда, бир дугаар тренери чораан Артыш Делгер-оолга бодунуң чаалап алганы медалын кедирген.

ШКОЛАЛАРГА ХАЛАС МАСКАЛАР

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар В. Ховалыг РФ-тиң Чазаа-биле школачыларны халас маскалар-биле хандыраар дугайында дугуржулганы кылган турган. Эрткен неделяда халас маскаларның бир дугаар кезээ, бо хуннерде ийиги кезээ Тывада чедип келген.

«ЧЕЧЕК-САЯННАР» ТИИЛЭЭН

2021 чылдың август 27-де Красноярск крайның Шушенскийн култура одаанга «Сибирьниң хөй язы-сөөктүг улузу» чоннар аразының VI-гы фестивалы болуп эрткен. Ук фестиваль алды дугаар чыл уламчылап турар. Бир дугаар кезээ онлайн хевирге болган. Суклактан, Эрзинден, Сарыг-Септен дээш Тывадан ниитизи-биле беш чогаадыкчы коллективтер киришкен. Фестивальдың ийи дугаар кезээне биргизинге тергидизинер киржир аргалыг болган. Журиниң түңнээни-биле «Чечек-Саяннар» чогаадыкчы ансамбль Гран-при шаңналынга төлөптиг, а Эрзин кожуунун «Эзир-уя» улусчу фольклорлуг бөлүү 1-ги чаданың лауреады болганнар.

ХӨЛ-ӨӨЖҮНДЕ КУЛЬТУРА ОДАА БЕЛЕН

«Култура» национал төлевилелдин деткимчези-биле Тес-Хем кожуунун Хөл-Өөжүнде култура одааның капиталдыг септелгези доозулган. Септелгеже федералдыг бюджеттен ниитизи-биле 3 сая 975 муң рубльди чарыгдан. Суурнуң чурттакчы чону «Култура» национал төлевилелге өөрүп четтиргенин илереткен.

ЭМНЕЛГЕЛЕРДЕ ЧАА ТРАНСПОРТ КЕЛГЕН

Эмчи дузазының чедингирин болгаш шынарын хандыраарынче утланган “Кадык камгалалының бирги звенозун чаартыры” программаның күүселдези Тывада уламчылавышаан. Бо хуннерде республикада эмчилерни аарыг кижилерниң чурттап турар черинче апаар база аарыг кижилерни эмнелгелерге чедирер тос автомашина келген. 2021 чылда программа-биле 21 эмнелге черлеринге 48 санныг медицина дериг-херекселдерин эккеп салып, дерзэн.

КУРАНЧЫЛАР ХАРЫЛЗААДА

Тывада кайгамчык чараш черлер хөй. Оларның бирээзи Тес-Хем кожуунунуң Шуурмак суурунунуң чоогунда Куран арбаны. Бо чараш оранда 95 кижилер чурттап турар. Оларның хөй кезини хүндүлүг дыштанылгада хоочуннар. Куранчыларның өреге бүрүзү мал-маганныг. Сөөлгү үелерде чүгле улуг назылыглар эвес, а хөй ажы-төлдүг аныяк өг-бүлелер база арбанда чурттап турар апарган.

Куранчылар амгы үениң чаа технологияларлыг сайыраңгай үезинде интернет четкизи, харылзаа чок чурттап турган. Чайын ТР-ниң Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг ажыл-агыйжы сургакчылаашкын үезинде Куран арбанын база кичизинге алган. Тус черниң чурттакчы чонунуң интернет харылзаа чок чурттап турарын көргөш, ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызынга ук арбанга интернет четкизин дарый кириер даалганы берген.

Эрткен дыштаныр хонуктарда Кураның ажыл-ишчи чурттакчы чону-биле аралажып четтивис. Дарганың даалганын ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызы чогуур деңгелде долузу-биле күүседип, «Тывахарылзааинформ» акционерлиг ниитилелге чагыны киригеш, интернет четкизин кылдырган болду.

Тес-Хем кожуунунуң чагырга дарганының хүлээлгезин күүседип турар Чингис Тогаачы:

— Каш чылдар дургузунда бо айтырыгны кожуун-даа, Чазак-даа деңгелинге көдүрүп турган-даа болза, шиитпирлеттинмейн турган. Амгы үеде ТР-ниң албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның ачызында ук айтырыг бир ай дургузунда шиитпирлеттине берди. Ол дээш даргавыска өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

«Тывахарылзааинформ» акционерлиг ниитилелдин килдис эргелекчизи Виктор Панасюра-биле чугаалаштывыс: — Арбанның төвүнде, культура одаанда, халас интернет харылзааның чагыг езу-гаар киридивис. Клуун долгандыр 100 метр хире черде интернет харылзаа бар. Культура одаанга келгеш, Wi-Fi четкизинге коштунуп алгаш, Вайбер, Ватсап, Телеграм, Вконтакте дээн ышкаш социал четкилер таварыштыр ажы-төлү-биле хоочуннар харылзажып болур апарган.

«Ажы-төлүвүстү өөренип, эртем-билиг чедип алзын дээш, чүгле Кызыл хоорай болгаш Самагалдайже эвес, а Саян ажы улуг хоорайларже безин чорудуп турар бис. Оларның-биле харылзажып, акша-көпөөк-даа чорудуп бериксээр, харылзаа чок, дыка багай турдус. Тыва Чазакка, кожуун даргаларына бистиң дилээвиске харылап, интернет четкизин кирип бергени дээш өөрүп четтирип тур бис» — деп, арбанның фельдшери, хоочун Анчымаа Сандыкчап илеретти.

Делегей четкизинден медээлер көрбейн турган куранчылар ам-на бөм-бүрзекте чүү болуп турарын билип ап, ажы-төлү, уйнуктары-биле интернет таварыштыр харылзажып болур апарган.

Айдың ОНДАР.

МӨҢГҮН-ТАЙГАДА НАРЫН АЙТЫРЫГЛАР

(Төңчүзү. Эгези 1-ги арында).

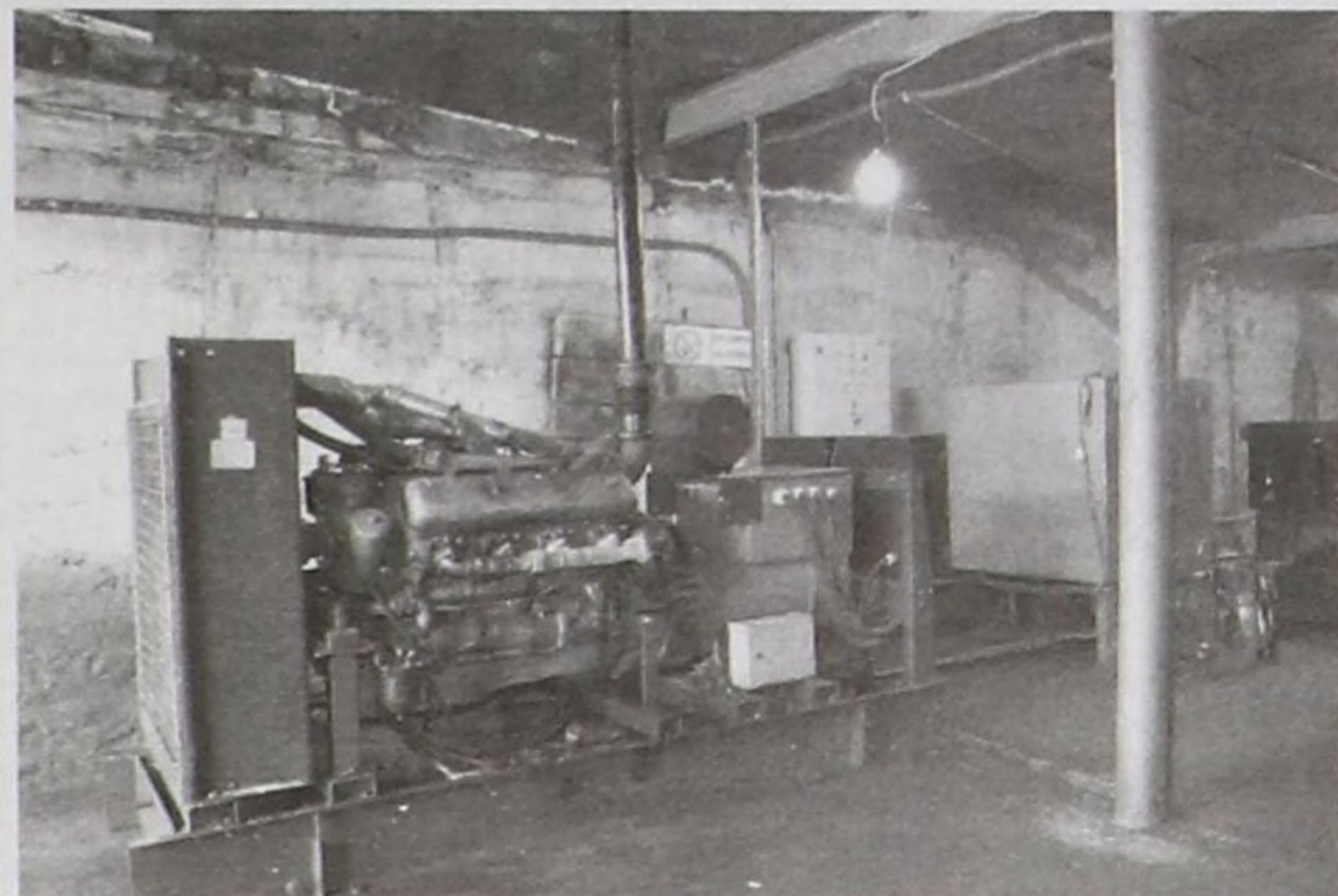
ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ — ЧЫРЫК

ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг дараазында Кызыл-Хая сумузунда дизель-биле ажылдаар электри станциязының ажылы-биле танышкан. Тыва Республиканың Чазаның база Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы сөөлгү каш чылдарның дургузунда Мөңгүн-Тайга кожуунга чырык хандырылганы экижидер талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп, генераторларны солуп, чаарткан, хүн энергиязы-биле ажылдаар генераторларны немей кошкан.

Тыва Республиканың одаар чүүл болгаш энергетика сайыды Роман Кажин-оолдун тайылбырлап турары-биле алырга, Мөңгүн-Тайга кожуунунуң Мугур-Аксы болгаш Кызыл-Хая суурларда хүннүң энергиязы-биле ажылдаар станцияларны база дизель-биле ажылдаар электростанцияга немей кошканы-биле бир чылда 10-12 тонна солярка, кывар-чаар чүүлдерни, тодаргайлаарга, 112 сая рубль чедир камналгалыг апарган.

Ынчалза-даа амгы үеде чамдык генераторларның ажылдаар хуусаазы оранчок ажа берген болгаш, күчү-күжү сулараанындан чаартыры негеттинип келген. Ылаңгыя кышкы үеде база бүргө хүннерде хүннүң энергиязы чедишпес болганындан чырык хандырылганы үзүктелди бээр таварылгалар бар. Ооң-биле чергелештир бир дизель генератор база шуут үрелген болгаш сандан үнген. Кызыл-Хая суурда 1700 чурттакчы чон азы 300 өрегеи хандырып турар дизель база хүн энергиязы-биле ажылдаар электростанцияга ам бир чаа генератор, күштүг шимчедикчи (мотор) негеттинип турарын суму чагыргазының даргазы Чаян-Маадыр Ховалыг Тываның Баштыңының

база Алаш Дамбааның чураан чуруктары, ол ышкаш сураглыг кижилер Россия Федерациязының камгалап сайыды Сергей Шойгунуң, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның база «Мөген-Бүрен» унитарлыг бүдүрүлгениң директору Өшкү-Саар Ооржактың портрет, хөрек чуруун делгеп салган.

Мөген-Бүрен КУБ азы унитарлыг бүдүрүлгези хлеб, булочка кылыгларын быжырып эгелээнден бээр бо чылын мугур 20 чыл болган. 2001 чылда бүдүрүлгениң конторазына хлебти быжырып эгелээш, оон улаштыр сайырап үнген. Биче бүдүрүлгө бо хүннерде суурнуң чурттакчы чоннуң хереглелин хандыраарындан аңгыда, булочка кылыгларын быжырып, үскен далганын база бүдүрүп үндүрүп турар.

— Сөөлгү чылдарда Росхереглел-хайгааралдың эмчилериниң болгаш тускай эртемниг специалистериниң

албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгга илеткээн.

«МӨГЕН-БҮРЕН» КУБ-ТУҢ САЙЗЫРАЛЫ

Дараазында күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези «Мөген-Бүренниң» директору, Россияның болгаш Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы, Тыва Республиканың хүндүлүг хамаатызы Өшкү-Саар Ооржак Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгны биче хемчээлдиг хлеб быжыраар черже (пекарня), ол ышкаш бүдүрүлгениң музейинче чалаан.

Кызыл-Хая суурда «Мөген-Бүрен» мал ажыл-агыйының күрүне бүдүрүлгезиниң чурт-шинчилел музейинде Мөңгүн-Тайга кожуунунуң чоргааралы болур тарбаганнар, азырал шээр мал — өшкү-хойнуң кадырып каан дүрзү-хевирин база Мөңгүн-Тайга чурттуг чурукчулар Снежана Хертек

негелдези езугаар пекарняның оран-савазын конторадан аңгылаар дугайында шиитпирни үндүргөн. Ынчангаш эрткен 2020 чылдың август айда хлеб, булочка кылыгларын быжырып үндүрер черниң чаа оран-савазынга чедингенивис ол — деп, хлеб ажыткызын белеткээр улуг повар Сайлыкмаа Коңгаржаптың дузалакчызы Ольга Ховалыг чугаалады.

СОҢГААРЛАДЫП БОЛБАС ХЕМЧЕГЛЕР

Оон аңгыда, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг социал объектилер — эмнелге, уруглар албан черлери болгаш школага барып чедип, ында тургустунуп келген чидиг айтырыглар дугайында чугаалашкан. Чижээлээр, кожуунунуң төп эмнелгезинде рентген болгаш флюорография аппараттары чок. Чылдың-на чурттакчы чоннуң кадыын шинчил, хөрек тырттырар аппаратты чүгле кожуунче чалап эккелгени дээш 500 муң рубльди чарыдап турар.

Ооң-биле чергелештир Мөңгүн-Тайга кожуунга ажылдаар судмедэксперт специалист база эргежок чугула. Кожуун эмнелгезинде чыдып эмнээр оруннарның санын көвүдедири, ЫМК азы албан турар ужурулг эмчи камгаладылганын шугуму-биле акшаландырышкын айтыры, Кызыл-Хая суурга 2023 чылда 160 олуттуг чаа школа тудуу, кожуунда оруктар болгаш үрелген көвүрүлгелерни септеп-чаартыры дээш оон-даа өске соңгаарладып болбас нарын айтырыгларга хамаарыштыр тускай даалгаларны берип, хемчеглерни ап чорударын, Мөңгүн-Тайга кожуунга ажылчын сургакчылаашкынын доозуп тура, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг демдеглээн.

Мерген ОНДАР.

Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

Ылаптыг ажил-херек

ЧАА ОДАЛГА СЕЗОНУНЧЕ БҮЗҮРЕЛДИГ КИРЕР ДЭЭШ

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның дилээ-биле федералдыг бюджеттен 1,5 млрд рубльди республикаже шилчиткен. Ук акша-хөреңгини амыдыралда шигээдип эгелээнин тус черлерде аңгы-аңгы адырлар көргүзүп турар.

Владислав Ховалыгның Бии-Хем кожуунче ажил-агыйжы сургакчылаашкынының үезинде Туранның социал объектилеринин кышка белеткелин, хоорайның төп одалга черинин байдалын, чедер-четпестерин хынап көргөн.

Чаа одалга сезонунче бүзүрелдиг киреринге септээр, солуур чарыгдалдыг ажилдарже 15 сая рубль херек болуп турарын «Тепловик» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгенин директору Алексей Мясников Владислав Ховалыгга чугаалаан.

Республиканың удуртукчузу санал-оналдарны дыңнап көргөш, тургустунуп келген айтырыгны соок дүшпээнде шиитпирлеп, чогуур деткимчени көргүзөр дээш, одалга черинин үрелген ийи котелун солуурунун арга-хоргазын өөренип көөрүн дыңнаткан. Эң-не кол чүүл – кышты хүр ажары-биле чаа одалга сезону кандыг-даа бергедээшкн чок эгелээр уjurлуг деп ол ынчан түңнэн турган.

Бөгүнде ында Барнаулдан чаа ийи котелду эккелген болгаш ону тургузуп эгелей берген. Бирээзинин-не күчүзү 1,6 МВт.

– Келир неделяда суг белеткээр, сугну чымчадыр дериг-херексел база келир. Кадыг, хөлчок кадыг суг – Туранның котелдарының карак чивеш аразында элп турарының чылдагааны ол.

Чаа котелдар болгаш суг белеткээр болгаш чымчадыр дериг-херекселди тургускан соонда, одалга сезонун

кандыг-даа бергедээшкн чокка эгелей бээр бис. 2019 чылда тургускан дерт котелдун ийизи үрелген-даа болза, арткан ийизинин байдалы эки. Ук котелдар-биле ажилдап турган болгаш ону ажыглаарыга бергедээшкннер турбас.

Котелдарны үр үеде ажыглаар дизе, суг чымчадыр дериг-херекселди тургузары эң-не чугула. Ол ынчан сугнун тургузуу чымчай бээр.

Котельнаяда сес машинист ажилдап турар. Кыштың соок айлары январь-февральда хонукта 8-9 тонна хөмүрнү чарыгдаар.

Удавас кожуунун төп эмнелгезинин котельнаязынга база немей ийи чаа котел келир – деп, Алексей Мясников тайылбырлаан.

Александр Чудум котельнаяның узаныкчызы (сле-

сарь). Ол аңаа 2006 чылда одакчылап ажилдап эгелээн. «Эргижирээн чылыг четкизинин хоорзаларын солуп, оон-даа өске чугула ажилдарны доктаамал чорудуп турарының ачызында онза байдалдар бүртүктеттимээн. Одакчылар хонук ажилдааш, үш хонук дыштаныр» – деп, узаныкчы ажылын таныштырган.

Төп котельная 13 организацияны, ийи социал объектини болгаш хей аал чурттаар чаагайжыды туттунган сес бажыны чылыг-биле хандырып турар.

Бии-Хем кожуунун төвү Туран хоорайда котельнаяларны 1960 чылдарда-ла туткан, сөөлгү катап оларны СССРЭ буурап дүжүп турда чаарткан. Одалга талазы-биле оларның харылап турар черлери – сес хей квартиралыг бажың, он үш организация, социал объектилер ... ниитизи-биле бүдүн кожуун төвү.

Ш. ХОВАЛЫГ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

САМАГАЛДАЙ ШКОЛАЗЫНГА СПОРТЧУ ӨРГЭЭ НЕМЕЖИР

лары ук школага спорт зал кылдырарының дугайында дилегни кириген. Республиканың удуртукчузу ол-ла дораан шиитпирни үндүрүп, ук школага демир каркастардан чаа хевирниң спорт залын дарый тудар даалганы ТР-ниң Спорт яамызынга берген турган.

Он хире хонук бурунгаар Самагалдайның 1 дугаар школазының хериминин иштинде чаа спорт залдың таваан салып эгелей берген. Амгы үеде ында тудуг ажилдары кидин түлүк чоруп турар.

Тудугнун ажил-чорудулгазын кандыг байдалда чоруп турарын ТР-ниң спорт сайыдының оралакчызы Субудай Оюн тайылбырлады:

– «Эзирлерин уязы» губернатор телевиделинин программасы-биле бо

спорт залды кылып эгелээн. Самагалдай суурга спорт зал тудары бо чылгы планда көрдүмээн турган. Даргавыс Владислав Ховалыг: «Самагалдай дээрже Тес-Хем кожуунун төвү – улуг суур-дур. Ынчангаш маңаа спорт залды тудары эргежок чугула» – деп демдеглээш, биске, Спорт яамызынга, ол ажилды дарый чорудар даалганы берген. Спорт залының тудуунче 7,5 сая рубль акшаны үндүргөн. Ол акшаландырышкын-биле тудугну дарый эгелей бергенивис бо. Дарганың даалгазы биске июль төнчүзүнде келген-дир ийин. Акша кээрге-ле, август 10 үезинде тудуг ажылы эгелээн. Ам беш хире хун ажилдапсывысса, спорт залдың таваа белен болур. Таваан кудуп кааш, кургап турар аразында, ханаларын белеткээр бис. Сентябрь 15-ке чедир ханаларны тургузары көрдүнгөн. Тудугжулар аразында тус черниң чагырга черинин ажилдакчылары, 1 дугаар школаның эр башкылары, спорт школазының директорундан бээр мында киржилгелиг. Киж бөрүзү бодунун күзели, эки туразы-биле ажилдап турар. Акша-көпөөктүн түңү хей эвес деп шупту билип турар. Ажилды хүлээнип алып, тускай компание-биле керээ чарып, оларны хөлезилеп ажилдаткан болзувусса, бо спорт залдың өртээ 7,5 сая рубльга канчап-даа чытпас, оон хей акша болгаш үе негеттинер. Бо акша-биле тудуг материалдарын болгаш тудугжуларга аыш-чемни саткаш, ажилды организастан эгелей бергенивис бо. Ол-ла түңчө котел өртээ болгаш одалга системазын кожары кирип турар. Аңгы одаар черни туткаш, котелду салыр планныг бис. Тудуп турарывыс спортчу зал школаны болганда, кышкы үеде одалгазын ук школа боттары харыылаар. Чаа спорт залы ноябрь ортан үезинде ажыггалче кирер. Демир каркастардан кылган спорт залды Тывага бир-ле дугаарында Улуг-Хемниң Чодураа

суурда туткан. Самагалдайда чаа-ла ийи дугаар дуржулгавыс-тыр.

Тес-Хем кожуунун чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Чингис Тогаачы:

– Самагалдайның 1 дугаар школазында чаа спорт залдың тудуу эгелей бергенинге аажок өөрүп тур бис. Оон мурнунда уругларның күш-культура кичээлдерин школадан элээн ырак черде кожуунун спорт школазының залынга барып эрттирип турган. Соок үелерде байдал нарыдай бээр турду. Тыва Чазакка аажок өөрүп четтирип тур бис. Бодувустун талавыстан тудуг ажылынга ажыглаар херекселдерни-даа тып эккеп, чагырга черинин болгаш школаның эр башкылары тудугга күзелди-биле бедик деңгелде киржип тур бис.

ТР-ниң Спорт яамызының ажил-агый директорунун тудуг талазы-биле оралакчызы Дамды Ажы:

– Спортчу залдар тудуунга ажилым аайы-биле дорт хамаарылгалыг мен. Кожуун чагыргазының, школаның ажилчыннары мында хаара туттунган. Эки ажилдап турар деп санап тур мен. Билир чүвезин шыдаар шаа-биле кылыр, а билбес чүүлдерин айтып бээрже, тура дүшпес кылып-ла турарлар-дыр. Ажилдаксавас, чалгаараар хире улус мында чок. Харын-даа, идепкейлиг, тура-соруктуг тудугжулар-дыр. Бодувустун ажи-төлүвүске, салгалдарывыска херек деп чүвени эки билип турар. Киж бөрүзү бодунун үүлөзүн кирип каар дээш, дыкала сагыш човаар-дыр – деп, эки турачы тудугжуларны бригадир мактады.

Самагалдайның 1 дугаар школазының директору Шолбан Балчыт бодунун болгаш коллегаларының, ада-иелеринин, школачыларның өмүнээзинден каш чылдар дургузунда шиитпирлеттинмейн турган чидиг айтырын кыска хуусаада шиитпирлеп бергени дээш ТР-ниң Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгга өөрүп четтиргенин илеретти.

Айдың ОНДАР.

Авторнун тырттырган чуруу.

ӨГБЕЛЕРНИНГ ИЗЕП КААНЫ

Ыраккы 1925 чылдың август 31 – тыва парлалганың баштайгы национал солуну “Шынның” тургустунган хүнү. ТАР-ның 100 чыл оюн демдеглээн юбилейлиг бо чылда “Шын” солунувус дүүн, август 31-де, 96 харлаан.

Өгбе солунувустун онзагай хүнүн уткуштур аңаа аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чораан хоочуннарывыска хүдүткелди илередип, оларны бо хүнде сактып бижиири – бистиң дорт хүлээлгевис. Ынчангаш бо үндүрүлгеге “Шынның” 70 чыл оюнда үнгөн номдан ушта бижилгелерни, хоочуннарывыстың сактыышкыннарын номчукчуларывыска бараалгаттывыс.

Баштайгы редактор

“Шын” солун 1930 чылга чедир эрги моол бижик-биле үнүп турган. Ынчан кол редактор деп кижилер турбаан. Солунну редколлегия үндүрүп турган. Оон тыва үжүк-бижикти чогааткан соонда, ол-ла чылдың июль 5-тен эгелеп “Тываның шынын” тыва бижик-биле парлап эгелээн. 1931 чылдың бир айдан эгелээш, “Шын” деп адын алганындан эгелээш, солунну үндүреринге кол редактор ат салып эгелээн. Ол Чөөн-Хемчик кожуунун Хөндергей сумузунун девискээри Сарыг-Алаакка 1887 чылдың апрель айның чаазында яды арат Кандан-оолдун өг-бүлезинге Маңнай-Байыр Ховалыг төрүттүнгөн. Ону чон Семис-Маңнай деп шолалаарын бичиим-де дыңнаан мен. Шынап-ла, семис, чолдак, тырың кара кижиле чүве. Ооң ачазы Кандан-оол ашак моол бижикти эки билер болганындан ол бижээчи дужаалдыг чораан, авазы бай-шырак кижиниң уруу.

Кандан-оол ашак оолун моол бижикке өөредип алыр дээш, баштай Чадаананың Алды хүрээзинге өөреткеш, оон 2-3 чыл эрте бээр, Үстүү хүрээзинге база-ла ол хире чыл дургузунда өөреткен. Маңнай-Байыр шору эр болуп өзүп, моол бижикти элээн билер кылдыр өөренип алган. Оон-даа эки өөренип алзын дээш ачазы ону Моолдун Улан-Баторже чорудупкан. Аңаа Маңнай-Байыр дөрт чыл өөрөнгөш, чанып келген. Оон эгелээш, феодалдыг Тыва үезинде, аныяанда-ла бижээчи дүжүмет дужаалды эдилеп эгелээн...

Маңнай-Байыр Ховалыг боду оожум,

хөй чүве чугаалавас, дузааргак, ак сеткилдиг кижиле чораан. Ол үеде эртем-билиг кижиле болганда, ТАР Чазаа аңаа кандыг-ла ажилды бээр болдур, ону күүседир дээш, ол кызымак ажилдап, “Шын” солуннуң кол редакторунга-даа, ТАР Үстүү шүүгүнүң байысаакчызын-даа ажилдап турган деп, ону кончуг эки билер чораан Ооржак Лама чугаалаар...

Маңнай-Байыр ажил-албанындан халажып алгаш, көдээге чурттап олурда, 1936 чылдың сентябрыдан эгелеп, ооң кырынга кара булут дигрелип келген. Ол үеде “Шынга” ажилдап турган Монгуш Лүндүп Чадаанага сургакчылап чорааш, ооң өөнге барган. Маңнай-Байыр өөнге зиирик олурда, демгизи кирип келирге: “Сен чүге мээң өөмдө кирип келдиң, Лүндүп? Мени мегелеп, шүгүмчүлөп тургаш, редакторумдан үндүрткен болгай сен” – деп, чалчааш, өөндөн үндүр ойдадыпкан.

Монгуш Лүндүп Кызылга келгеш, 1936 чылдың сентябрь 12-де ТАР Үстүү шүүгүгө чүве бижээн. Ол бижикти барымдаалааш, Кандан-оол оолу Маңнай-Байыр Ховалыгга ТАР Эрүү-дүрүм хойлузуңуң 10, 11, 12, 13 чүүлдер-биле контрреволюстуг хоралакчы шпион организациязының

йында ИХЯ-ның ажилдакчылары Мандараа Седип, Седен, Парчың, Тыртый-оол олар акт тургускаш, ат салганнар. Ол актыда күрүнө прокурору турган Шоома ат салган...

Маңнай-Байыр Ховалыгның херээ-биле Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң чанында күрүнениң айыыл чок чер комитетиниң даргазының оралакчызы полковник Борбак-оол биле Тыва АССР-ниң прокурору Дорун-оол таныжып, хынааш, Тыва АССР-ниң Дээди судунга 1963 чылдың март 14-те кириген бижиин эзугаар, ук херекте хойлу-дүрүмге удур чүнү-даа кылбаанын барымдаалааш, Маңнай-Байыр Ховалыгның херээни Тыва АССР-ниң Дээди судунуң доктаалы эзугаар 1963 чылдың апрель 1-де агарткан.

Шынчы, ак сеткилдиг, эш-өөрүнге эпиг, төлөпиг, нам кижигүнү Маңнай-Байыр Ховалыгның чырыткылыг эки ады шак ынчаар эгиттинген...

Кызыл-оол Монгуш
Репрессия музейиниң директору
("70 чыл "Шын" номдан ушта
бижилге. 1995 чыл.)

Тыва араттың башкызы

“Шын” солунну тыва арат чоннуң башкызы деп хөөрөм чокка чугаалап болур. 1930 чылдарның эгези – тыва бижиктиң чаа чогааттыганын үези. Эң-не баштай тыва бижиктиң үжүк алфавиди “Шынга” парлаттыганын...

Эрте-бурунгу тыва черге ол дээрже онзагай болуушкун болурундан аңгыда, бүгү чоннуң байырлалы, кижилерниң национал чоргааралы, хей-аът кирикчизи болу берген...

Бижикти өөренириниң бөдүүн дүрүмнерин, үжүглелди, солун арыннарынга парлап эгелээн. Бүгү чон улуг-бичези чок бижик өөрениринче кирипкен. Баштай-ла номчуп, бижип өөренип алганнары бижик бөлүмнериниң башкылары апаргылаан. Моон ап көөрге, “Шын” солун тыва черге культура революзунуң чүгүле тарадыкчызы эвес, организаакчызы, башкызы база болу бергени ол-дур ийин...

("70 чыл "Шын" номдун 43 дугаар арнындан ушта бижилге. 1995 чыл.)

Организаакчы болгаш кижизидикчи

“Парлалга, ылаңгыя ооң бир кол кезээ болур солун болза, чоннуң культурулуг деңнелин бедидеринге, мурнакчы дуржулганы непередиринге, амыдыралдың чаа чедиишкннерин шиңгээдип алырынче массаны организаастаарының чугула чепсээ...

Харысалгалыг болгаш улуг хүлээлгелиг албан черинге ажилдаары – берге-даа, негелделиг-даа. Ынчангаш 1943-1946 база 1949-1953 чылдарда “Шын” солунуң редакторунга ажилдаан үемни черле утпас мен...

Берге чүве болза, ажилдың далашты. Фронтуда байдалдың дугайында медээлер келирге, оларны тыва дылче очулдургаш, машинага кагыскаш, ол дораан өрүлгөже кириери эң чугула, сонгаарладып болбас ажил. Солунну өй-шаанда үндүргөш, почтага эртен дужаары албан. Чамдыкта солун үнери озалдай-даа бээр. Чүге дизе электри өже бээр, типографияның парлаар машиналары туруптар чүве болгай. Ындыг үеде солун үндүрер дежурныйларга дыка берге. Электри эртенге чедир-даа кыппайн баар...

Ол үеде Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдары болгай. “Бүгү чүвени – фронтуга!”, “Бүгү чүвени – тиелелгеге!” деп лозунг ынчан ажилдың кол угланышыкы турган. Бир дугаарында маадырлыг Кызыл Шеригге дузаламчы чыырының калбарып турарынче улуг кичээнгей салып турган бис...

Оюн Толгар-оол
("70 чыл "Шын" номдан ушта
бижилге. 1995 чыл.)

Национал интеллигенцияның тургустунарынга чугула рольду ойнаан

“Хар-назынның хып дээн үезинде салым-чаяанның журналистер коллективинге ажилдай бергеним меңээ амыдыралдың улуг школазы болган. Чүгле мен эвес, редакция-

ның бүгү коллективи аныяктар турган деп хөөрөм чок чугаалап болур.

Улуг-биче-даа дивес, эрге-дужаал-даа барымдаалавас, шуптузу бир демниг ажилдаар, бот-боттарынга ижин-кара чокка дузалажыр мындыг найыралдыг коллектив белен турбас деп бодаар мен. Санывыс эвээш-даа болза, ажилы-выс бүдүнгүр, солуннуң номер бүрүзүн номчукчуга чедингир кылдыр үндүрүп турган бис. Солунуң редколлегиязы неделяда үнер номерлерни планнаарда, ооң жанрынче улуг кичээнгейни салып турган. Аргалыг-ла болза очерктер, чечен чугаалар, фельетоннар, чурумалдар парлаттыганын турарын оралдажыр турган чүве. Ону кылыптар талантылыг кижилер ынчан солунуң редакциязынга бар турган. Кысказы-биле чугаалаарга, “Шын” солунуң редакциязы национал интеллигенцияның тургустунарынга чугула рольдуг болган. Редакцияга бүгүдеге билдингир чогаалчылар Степан Сарыг-оол, Сергей Бюрбю, Юрий Кюнзегеш, Байкара Хөвөңмей, Салчак Тамба, Салим Сүрүн-оол ол үеде ажилдап турган. Амгы үеде сурагыг чогаалчылар Кызыл-Эник Кудажы, Олег Сувакпит уран чүүлге салым-чаяанның кижилер боттарының чогаалчы мергежилин солун редакциязындан эгелээн. Ол үеден амдыгаа чедир-даа бедик мергежилдиг журналистерниң санынга кирип келген, санадып турар Алексей Дүгержаа, Алексей Чараш-оол, Маады Кара-Тоннуг, Сергей Кызыл-оол, Валерий Шаравии болгаш өскелер-даа, он-он талантылыг кижилерниң солун ажилынга кириген үлүг-хуузуң канчап уттур боор...

Күжүгет Шойгу
(1956-1960 чч редакторлаан)
("70 чыл "Шын" номдан ушта бижил-
ге. 1995 чыл.)

“Шын” солун – амыдыралдың школазы

“Чүс-чүс чылдарда көжүп чораан араттарның амыдырал-чуртталгазынга үндезин чаартылгаларны кылып сорулга тургустунган. Хамыктың мурнунда чаа амыдыралче кирери...

Бо чугула ажилга “Шын” солун ылап-ла үнелеп четпес рольду ойнаан деп, хөөрөм чок чугаалап болур. “Шын” солун амыдыралдың школазы апарган. Ол бүгү болуушкуннары чырыдып бижиирде, чүгле кайда, чүү болуп турарын эвес, ону канчаар кылырын чонга өөредир хүлээлгелиг турган...

("70 чыл "Шын" номдун 47 дугаар арнындан ушта бижилге. 1995 чыл.)

ӨНДҮР УЛУГ “ШЫН” СОЛУН

Чоннуң индир

“Шын” 1969-1971 чылдарда редакторлап ажилдап турумда, амыдырал-чуртталга таарымчалыг, бүгү-ле чүве элбектелбек, чоннуң эпнайыралы-даа быжыг, черле чаагай үе турду. Солун — үе-биле өңөш турду. Ол дээрзе солунчу бүгү коллективтин, кижилеринин кызып кылаып кириген күш-ажылга үлүг-хуузу ында сиңиккенин херечилеп турар. Редакцияның штаттыг болгаш штаттан дашкаар хей санныг корреспондентилери, фотокоррлары, бижикчилери маңаа үнелеттинмес үлүүн кирип турган...

Солуннуң хей үе-шак, чогадыкчы, тывынгыр чорук негеттинер чымыштыг ажилыг чүгле быжыг туруштук, чүткүлдүг, бедик мергежилдиг турар, арга-дуржулгалыг ажил дээнде уйгу-дыгын утуптар кижилер шыдажып турду...

Хей чылдар дургузунда “Шынның” арыннарынга материалдарны доктаамал бижип, солун-биле харылзаанын үспейн чоруур авторлар — корреспондентилер “Шынның” даяныр күжү, оң бедик индиринин дайынчылары болбушаан турарыг сеткилим өөрүп чоруур, оларга бүгү-ле экини, чедишкенин күзээр-дир мен...

Кыргыз Дииза
("70 чыл "Шын" номдан ушта бижилге, 1995 чыл.)

Эш-өөрүмнүн
деткимче-дузазының
ачызында

... 1969 чылдың май айның баштайгы хүнненин бирээзинде “Шын” солуннуң редактору Кыргыз Надылович Диизага ажилдаар күзелим илередип чедер бердим. Түннелинде, май 6-да, биче

литература ажилдакчызы кылдыр хүлээп алган. Оон бээр бо хүнге чедир республиканың ажилчы чонунуң үнелээр болгаш хүндүлээр, уjur-дузалыг солуннуң редакциясында мергежилдиг журналист эш-өөрүм-биле кады ажилдап тургаш, амыдыралдың улуг школазын эртим деп, үнелээр мен...

Солунга ажилдап кирген кижиге бир-ле дугаарында тыва дылды эки билири, домктарны шын тургузары, сөс бүрүзүн чаңгыс-даа частырыг чок бижири, бижик демдектерин шын салыры эргежок болур чорду. Ынчангаш тыва дылдың өөрөдиге номнарын тып алгаш, мурнунда өөренип турган чүүлдерини каталтаар, хандыр өөренир уjurга таварышкан мен. Материалдар бижиригге, солуннуң берге болгаш харысалгалыг ажил-чорудулгазынга мени Сергей Калзанович Шойгу, Сергей Серенович Кызыл-оол, Сыгыр Бай-Караевна Тас-оол, Валерий Севилбаевич Шаравии, Салчак Авыр-оолович Чигжит болгаш өскелер-даа өөрөткен. Эш-өөрүмнүн ачызында журналистин мергежилин шигээдип алдым. “Чону чоорган, хейү хөйлен” деп, тываларның чугаалааны ылап дээрзин амыдыралымдан көрүп, билдим.

1971 чылда “Шын” солуннуң редакторунга Валерий Севилбаевич Шаравии томуйлаткан. Ол эң-не хей чылдарда редакторлаан удуртукчу болуп турар.

Оон башталгазы-биле коллектив 18 чылдың дургузунда ажилдааш, бодунуң мурнунда салган сорулгаларын багай эвес күүседип, номчукчуларынга төлөпиг бараан болуп келген. Валерий Севилбаевич “Шын” солунга ажилдаар журналистерни шилип алырынче, өөрөдир, кижизидеринче хүн бүрү кичээнгейни салып чораан. Ынчангаш мергежилдиг журналистер бо коллективтен дыка хей үнген. Оларның иштинден республиканың удуртук-баштаар черлеринге ажилдап чорааннар болгаш ажилдап турар, депшиттиргенер барынга коллектив чоргаарлары. Моон алырга, “Шын” солун чүгле бодунга кадрларны белеткеп ап турар эвес, республикага өстүрүп берип турар-дыр...

Таан-оол Хертек
Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы чораан
("70 чыл "Шын" номдан ушта бижилге, 1995 чыл.)

1995 чылда “Шын” солун 70 харлап турда, оон кол редакторунга Владимир Федорович Чадамба ажилдап турган. Ынчан солуннуң редколлегиязы — Н.С. Базыр, М.М. Саая, Н.С.

Эргеп, А.Б. Монгуш, А.О. Оскур, В.О. Куулар, В.М. Балчый-оол солуннуң хоочуннарындан сактышкынарны чыып, номну тургускаш, парлалгаже үндүрген. Бо хүнге чедир “Шын” солуннуң төөгүзүн, аңаа ажилдап чораан хоочуннарының дугайында, оларның сактышкынарын кириген чаңгыс-ла ном — “70 чыл “Шын””. Амгы үеде солуннуң хоочуннарының аразындан аравыста каш-ла кижилер арткан. “Шынның” чажыды болур хоочунуvus Зоя Папагаевна Аракчаа 96 харлыында, көңгүс чоокта чаа, өөрүнүң соондан “аъттаныпкан”. Оон солунга ажилдап чораанының дугайында сактышкынын 2021 чылдың июль 3-те “Шын” солуннуң дугаары 48 үндүрүлгезинге “Шынның үежизи” деп аттыг материалды парлаан бис. Ында хоочун солунга ажилдап чо-

раан үелеринин дугайында сактышкынарын бижээн.

Бо удаада, санныг арткан улуг хоочуннарывыстың бирээзи, 84 харлыг Аныи Иргитовна Демир-оолду редакция-же чалаарывыска, ол күзөлдиг-биле келгеш, солуннуң 96 харлап турар хүнүн уткуштур бодунуң сактышкынары-биле үлөштү: “Бир дугаар бо солунга 1958

чылда ажилдап чедип келиримге, мени ажилга хүлээп алган редактор Күжүгет Шойгу Серзеевич. Кончуг кижизиг, улусче кажан-даа үнүн бедитпес, эки-ле ажилдап турган дарга чүве. Хурал-суглаа үезинде өөрөдигиг, чугаа-сооду таптыг кижилер. Частырыг-даа кылыптарга, сагындырыг бергеш, чагып-сугаар турган. Даштындан көөрге, ширини кончуг, ашынында, дарга дыка чымчак. Ынчан уруг-дарыы бичии чүве. Редакцияга ийи бичии уруглары бо-ла халып кээрлер. Ам болза бирээзи Сергей Шойгу, ескези, чок болган уруу Лариса Күжүгет-тир ийин. Мен олар чаш турда келген-дир мен бо редакцияга. Бодап олурарымга, дыка-ла хей чылдар эрткен-дир.

Эгезинде материалдарны парлаар кижинин чанынга номчуп бээр тудуп берикчи кылдыр ажилдап кирген мен. Оон элзэн болганда, корректорже шилчидим. Ынчан редакторуvus Шойгу дарга 2-3 чыл ажилдап чоруй Дээди Советче депшээш, чоруткан чүве.

Ол үеде кончуг шыырак корректорлар Галина Бады-Сагаан, Екатерина Харлыг, Олеен Оюн, Сириин-оол Оюн ажилдап турганнар. Ам ол эштеримден кым-даа артаан. Бодум бо солунга үзүктел чок 30 чыл ажилдаан мен. Ол үе дургузунда хөйге билдингир Байкара Хөвөмөй, Степан Сарыг-оол, Аракчаа Куулар дээш өске-даа хей-ле чогаалчылар, журналистерниң канчаар ажилдап чораанын караам-биле көрүп, оларның тулган дээн материалдарын номчуп, корректорлап ажилдап чордуvus. Дыка-ла шыңгы

үелер турган. Чазыглар эрте бээрзе, чамдык улусту ажылындан хостаарындаа чедип турган, үндүрүп-даа турган, шалыңындаа казып кааптар, ажылындан чавызадып-даа кааптар, берге-ле кончуг үелер тургулаан. Берге дээш канчаар, кызып ажилдап-ла чораан чүве-дир ийин. Ол үеде редакцияга кончуг талантылыг улус база турган. Уран чүүл талазы-биле бөлгүм база ажилдап турган. Оларның концерттерин бо-ла көөр турдуvus. Ажилдап-даа, концерттерге киржип, ырлап-шоорлап-даа, дыштанып-даа билер, кончуг эрес журналистер ынчан ажилдап турган. Коллектив чаңгыс кижилер бурунгаар чүткүлдүг, эп-найыралдыг болганындан, солуннуң ажылы база хөгжүп турган.

“Шын” солун кончуг шыырак, күштүг үнүг, чоннуң солуну-дур. Ынак солуну-ну ам-даа бодум садып алгаш, номчуп турар мен. Хоочун бижикчилерин танып, чаа бижикчилеринге өөрүп олурар-дыр мен. Моон-даа соңгаар хөгжүп, сайыраарын, эп-найыралдыг болуп, тыва дылывысты камнап, солунуvus кадагалап арттырып алыр дээш, кызып ажилдаарын аныктарга күзээр-дир мен” — деп, хоочун сеткилин хандыр чугаалап, редакцияның амгы коллективинге, бүгү номчукчуларыг, бижикчилеринге эки күзээшкенин кылды.

Үениң маңы-биле деңге амыдырал өскөрүп. Эрткен үеже хая көрүп, шүгдүнүп, төөгүнү үнелеп, келир үеже быжыг туруштук эки амыдыралче дидим базымныг болурунга идегеп, сагыжым амыратпайн турар бодалымны база катап бижикседим. Ол дугайында бо чылдың июнь 26-да “Шынның” дугаары 46 үндүрүлгезинге “Чурмит-Дажы. Баштайгы солуннар. Доктаалдар...” деп материалга “Шын” солуннуң Тываның хөгжүлдизинге 96 чыл дургузунда кириген улуг үлүг-хуузу үнелеп көрүп, республиканың кандыг-ла бир бедик шаңналдары, орденден-даа болза тыпсыр болза дыка-ла чөптүг ийик деп саналды бижээн мен. Оон соонда солуннуң дугаары 51, 52 үндүрүлгелеринге “Төөгүнүн арыннары”, “Өгбө солуннуң бирги үндүрүлгези тыпты бээр чадавас” деп эгелерлиг материалдарга хоочуннар ол саналды деткип, бижип турдулар. ТАР-ның 100 чылында бо саналды чогуур черниң удуртукчулары черле кичээнгейге ап көөр дээрзинге идегел улуг.

“Шын” солунга шыңгы бердинген, харылзаанын үспейн чоруур бижикчилеринге, номчукчуларыг, хоочуннарыг редакцияның мурнунда шуптузунга быжыг кадыкшылды күзөдизис!

Карина МОНГУШ.
Чуруктарны редакцияның архивинден алган.

ТЫВАЖЕ ИНВЕСТИТОРЛАР КИРЕР

Кызыл хоорайның Московская кудумчузунда 108 квартиралыг бажыңны «Орион» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин тудугжулары тудуп доозар чыгаан. Амгы үеде сантехниканың дериг-херекселин тургузарын, квартираларның иштики электри четкизин шөөрин адакталдырып, шеверлел ажилдарын кылып, чаа бажыңны ажилгалга кириерин белеткеп турар. Бажыңның даштыкы чоок-кавы девискээринин чаагай-жыдылгасын база кылыр.

Бо бажыңны тудуп турар үеде хыналданы тос катап чоруткаш, кылдырган тудуг ажилдарында илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле чеди сагындырыгны «Орион» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин удуртулгазынга берген, багай шынарлыг ажилдарны тудугжулар эде кылган, ооң мурнунда туткан бажыңнарда деңнээрге, ону тутканының шынары багай эвес деп тудуг-хайгаарал албанының удуртулгазы санап турар.

Чурттаары айылдыг апарган эргижирзэн бажыңнарның чурттакчыларын көжүрер федералдыг программаның акшазының күсели-биле «Орион» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел бодунуң акша-хөреңгизи-биле тудуп турары бо бажыңдан квартираларны саткаш, эргижирзэн бажыңнардан өгбүлелерни көжүрер деп, Тываның Чазаа шийтирилзэн.

Республикаже инвесторлар боттарының акша-төгериин кирип, чуртталга бажыңнарының тудуун дүргедип эгелзэнде, белен квартираларны садып алыры, бажыңнарны республика боду тутканындан камналгалыг, камнап алган акша-төгерики өске чарыгдалдарга кириштирип болур деп республиканың удуртулгазы санап турар. Эргижирзэн бажыңнарның чурттакчыларынга квартиралар садып бээринге 170 миллион рубльди республиканың бюджетинден тускайлап үндүргөн, ынчангаш инвесторларның туткан бажыңнарының эки шынарлыг болурунга регионун эр-

ге-чагыргазы шыңгы хамаарылгалыг апарган.

Инвесторлар боттарының акша-хөреңгизи-биле республикага туткан бажыңнарындан квартиралар садып, ынаар эргилзэн бажыңнарның чурттакчыларын көжүрер арга-биле «Чурттаарынга таарышпас чуртталга фондузун чок кылырын улам хандыраы» деп чаа федералдыг программаны боттандырып чорудар. Бо федералдыг программаның ачызы-биле Тывага 11 муң дөрбелчин метр эргилзэн чуртталга шөлүн чок кылыр.

Амгы үеде Тывада 35 тудуг организациялары ажилдап турар, оларның 17-зи кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдер, артканнары хууда сайгарлыкчылар. Оларның аразында «Орион», «Өлчей», «Энергострой» болгаш «Восток» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдер хөй квартиралыг чуртталга бажыңнарын тудуп турарлар. Бо ниитилелдер боттарының акша-хөреңгизин чуртталга бажыңнарының тудуунга кириштиреринин аргазынче шилчип эгелзэн. Чижээлээрге, «Энергострой» КХН найысылал Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда хөй квартиралыг бажыңның тудуунга бодунуң акшалан-дырышыккыны кирип, ол бажыңда квартираларны күзелдиг кижилерге

садар, квартираларның 5 хуузун чурттаары айылдыг бажыңнардан көжүрер өгбүлелерге дамчыдып бээр.

«Дом.рф» күрүне корпорациязы Тываның чуртталга тудуунче бодунуң акша-хөреңгизин кирип болур. Ооң дугайында баш бурунгаар чугаалажышкыннар бо корпорацияның чингине директору Виталий Мутко биле Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг оларның аразында бо чылдың май айда болган. Бир эвес оларның аразында дугуржулгалар херек кырында бүде бээр болза, «Бай-Хаак» микрорайонга чуртталга бажыңнарын тудар.

Чоннун «Шанхай» деп адап кааны «Горный» микрорайонга чуртталга бажыңнарының тудуунга «Трансстрой» компания кирип талазы-биле дугуржулга база бар. Чоокку үеде бо микрорайоннун төлөвилелдин сайгарып чугаалажыр.

Республиканың девискээринге, эң ылаңгыя Кызыл хоорайга, чуртталга тудуунче акша-хөреңгизин кирип, тудугларны тудуп эгелей бээринге амгы үеде күштүг болуп турар бюрократтыг негелделер шаптык апарган. Оларны чайладыр талазы-биле ажилдарны Тываның Чазаа амгы үеде чорудуп турар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ
белеткээн.

«Спорт – амыдыралдың
нормазы» төлөвилел

НАЙЫСЫЛАЛГА СПОРТЧУ КОМПЛЕКСТЕРНИ ТУДАР

Тыва Республика «Демография» национал төлөвилелдин «Спорт – амыдыралдың нормазы» төлөвилел күүселдезинин 2019 чылдан бээр идепкейлиг киржикчизи. Республиканың спортчу инфраструктура хөгжүлдэзинче 2021 чылда 33 ажыг сая рубль көрдүнгөн, ону аңгы-аңгы хар-назылыг кижилерни база көдээ чурттакчыларны спортчу белеткелдер хемчеглеринче хаара тудар.

Төлөвилел республиканың олимпий-жи курлавырлар спортчу школаларында: чырып турар медээлер электроннуг таблоларын, самбыраларны, аар атлетика штангаларын, тренировкалар кижилерин, универсалдыг бичежек тренажерларны, туттунуп үнер канаттарны, татами, 16, 24 база 32 килдин спортчу шойларын, футбол база баскетбол бөмбүктөрүн, бокс шоодайларын, рингилерни саткан. Бо бүгү спортчу дериг-херекселдерге 10 сая ажыг рубль үнгөн.

Бо чылдың сентябрьда Би-Хем биле Тожу кожууннарда ГТО шөлдерин эптеп тургузултарга, арыг агаарга күш-дамыр мергежилгелерин кылыр арга бар апаар. Ол шөлдерге 2,5 сая рубль көрдүнгөн.

Республика найысылалының спортчу инфраструктуразынче онза кичээнгей угланган. «Спутник» чаа микрорайонга ажык спортчу комплексти ажыдар. Комплексте футбол, хол бөмбүү, баскетбол ойнаар черлер, маңнаар оруктар, агаарга тренировкалар шөлчүгөштер база дериглер бар. Футбол шөлү кышкы үеде хөккэй чуңгузу апаар.

«Спорт – амыдыралдың нормазы» федералдыг төлөвилел 2019 чылдың январь 1-де ажылын эгелзэнин сагындыраал. Ол «Демография» националдың кезээ болур. «Спорт – амыдыралдың нормазы» төлөвилелдин сорулгазы – күш-культура болгаш спортка сонугралдыг россияжилернин санын 2030 чылга чедир 70 хуу чедир көвүдедири.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРGAZYНЧЕ КОРДАКЧЫ

ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА БЕСПЛАТНО

ЧОЙГАНА ШИВИТ-ООЛОВНА
СЕДЕН-ООЛ

ҮШ ҮДЫК ЭРТИНЕВИС:
ЧОНУВУС, ЧУРТУВУС, ДЫЛЫВЫС ДЭЭШ!

СЕНТЯБРЬ 19-ТА
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
БАШТЫҢЫНЫҢ-
ЧАЗААНЫҢ ДАРGAZYНЫҢ
ХУУСАА БЕРТИНДЕ СОҢГУЛДАЛАРЫ

Төрээн дылывыс бистен «ырап» бар-ла чор...

БАККА ОРУСТААШ, АНЕКДОТКА КИРИП, СООРА ТЫВАЛААШ, ХӨКТЕП...

Чээним оолду ада-иези школага тыва классче төрээн дылынга чугаалап өөрэнзин дээш, кирип алган. Бир катап, оглу школага өөренип тургаш, авазынче долгааш, «Мама, идыктаар где?» – деп айтырган. Күжүр авазы оглунуң чүнү айтырып турарын билип чадап кааш: «Чүнү канчаар чүве ийик, оглум?» – дээрге, күш-культура кичээлинде кедер хеп деп орустап харыылаан. Ынчан оглунуң идиктер деп сөстү «идыктаар» деп турарын авазы билип каан.

Кырган-авазы чем кылыр дээш «Ызбандан чыып эккелиңер» – дээрге, уйнуктары кайгап алган турарга, «Чээргенден чыып эккелиңер» – дээрге-даа, олары утказын билбес болду. Хоорайдан келген элээди уругну кырган-авазы: «Инектер кайда чор, көрөм, кызым» – дээрге, үнө халааш, дедир чүгүрүп келгеш: «Инектер бажың артында чемненип тур» – дээн. Орус чоннуң «И смех, и грех» деп чугаазында дег, анекдотка катчыр деп барганывыс ол бе, кончуун! Бир талазында каттырынчыг, бир талазында төрээн дыл чидип бар чыдар, хомуданчыг. Шаанда тывалар бакка орустааш, анекдотка кирип турган болза, а ам соора тывалааш, хөктеп турар апарган. Төрээн дылывыс бистен «ырап» бар-ла чор. Ооң херечизи ажы-төлүвүстүң, уйнуктарывыстың төрээн дылын билбесинде. Ынчангаш тыва дыл дугайында чүүл бижири бодалымга «төрүттүндү».

Сайзана Товуу.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының күрүнениң бюджеттиг эртем чериниң «Национал школа хөгжүдөр институтунуң» директору, философия эртемнериниң кандидады Сайзана Товуу-биле харылзашкаш, тыва дылдың сайзыралының дугайында чугаалаштым.

Национал школа хөгжүдөр институт «2021-2024 чылдарда тыва дылдың сайзыралы» деп Күрүне программаның боттандырып эгелээн. Ук программаның кол угланышкыны – тыва дылдың сайзыралынче кичээнгейни салыры. Ол дээрге 2024 чылга чедир тыва дылдың грамматиказының теория болгаш практиктиг утка-кезээн чаартыр. Орук айткычлары, албан болгаш өөредилге черлериниң адрестерин, албан сайтыларында медээлерни тыва болгаш орус дылдарга чорударын хыналдага алыр.

Оон аңгыда, орус дылга чугаалаар тыва уругларга төрээн дылын өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузар. Школаларга тыва дыл, чогаал башкылаашкынының шынарын көдүрер. Ол дээрге гуманитарлыг профильдиг класстарга, салым-чаяанныг уругларга тыва дылды хандыр өөредиринге өөредилге-методиктиг комплексти тургузары болур.

2024 чылга чедир 3 улуг словарьны үндүрерин планнап турар. Тыва дылдың тайылбыр словари, 3-кү том; Тыва дылдың орфографтыг словари; Тыва литератураның төөгүзү, 2-ги том.

База бир улуг угланышкын – Кызылдың 2 дугаар ортумак школазының бааза-зынга тыва филологияга салым-чаяанныг уругларны белеткээр төптү ажытканы. Бо төп тыва кадрларның – келир үениң чогаалчыларын, эртемденнерин, жур-

налистерин, культура ажылдакчыларын белеткээр чери болур.

1-2, 3-4 класстарга «Улусчу ужуллар», 8-9 класстарга «Өг-бүлө педагогиказы» деп өөредилге номнарын чаартып үндүрери көрдүнгөн. Бо угланышкынга этнопедагогиканың төвүн Кызылдың 9 дугаар гимназиясына ажыдар.

Национал школа хөгжүдөр институт 1 дугаар класска өөренир сан болгаш хүрээлел өөредилге номнарын орус дылдан тыва дылче очулдурган. Ынчангаш чаа өөредилге чылында республиканың 21 ниити өөредилге черлеринге сан болгаш хүрээлел эртемнерин тыва дылга өөредип эгелээр. 21 школага Кызылдың 9 дугаар гимназиясы, Кызылдың 2 дугаар ортумак школазы база кожуун бүрүзүнүң 1-ги класстары хамааржыр. Кол сорулгавыс – эгезинден эгелеп ажы-төлүвүс сан болгаш хүрээлел деп эртемнерни төрээн дылынга чедишкенингиңиң эгелээди алыры. Өске класстарга ук кичээлдерни кириери-биле, келир өөредилге чылында ажылды уламчылаар бис.

Ниитизи-биле Институттун мурнундан ада-иеге дуза болзун дээш «Тыва дыл – чаштарга» деп регионалдыг төлөвилелдин иштинге школа назыны четпээн уруглар өөредир албан черлеринге тыва дылды өөредириниң чаа программаның, өөредилге-методиктиг комплект (хрестоматиялар болгаш уругларга ажылчын кыдырааштар) үндүргөн бис.

Кандыг-даа кижиниң дыл-домаа сайзыраңгай болза, оруу ажык болур. Ажы-төлүвүс эртем-билиг чедип алзын деп бодаар болзувусса, орус-даа, тыва-даа дылды деңге эки билер кылдыр өөредип алыры чугула. А кандыг-даа дылга «арыг» чугааланырының өззөн ада-ие тургузар, өөредилге черлери уламчылаар, дылдың эдилекчизи боду быжыглаар – дээш, чу-

гаазын Сайзана Товуу доосту.

Хоорайга төрүттүнгөш, өскен-даа болза, төрээн тыва дылынга арыг чугаалаар уруглар база бар. Оглу төрээн тыва дылынга арыг чугаалаар Андрей, Чойган Даштарның өг-бүлөзун сактып келгеш, олар-биле база харылзаштым. Долгандыр бүгү чүве орус дылда, төрээн дылывыс чайгаар чидип эгелээн үеде оглуңарны канчап төрээн дылынга чугаалаар кылдыр өөредип алдыңар дээн айтырымга, ТР-ниң лицей-интернадында робототехника башкызы Андрей Даш мынчаар харыылады:

– Бирээде, оглувусту төрээн дылын эки билер кижилер кылдыр өстүрер деп өөм ишти-биле эгезинде-ле дугуржуп алган бис. Орус дылды өөретпеске, орустап билбес апар деп коргуушкун биске турбаан. Чаш кижилер билиглерни төрээн дылынга билип алырга, өске дылдарга өөренилчел, тыва дылга боданыр боор. Төрээн дылынга боданыры кончуг эки.

Ийде, оглувус 3 харлыында уруглар садынче барып эгелээш, тывалавайн барган. Чадай-чадай орустап, «тывалакавайн тур мен, мен орус мен» деп турду. Уруглар садынга тывалааш, кончуттуруп турган деп каразып турдум. Оон бодап турарымга, үе-чергеши эш-өөрү орустаашкаш, аразында билчип турар, а мээң оглум чааскаан тывалаар, орустаарга, утказын билбес болгаш, кочуладып турган хире. Оглувус ынчап эгелээрге, тыва, орус, англи, түрк, кыдат, моол дээш дылдар янзы-бүрү болур деп тайылбырлааш, англи, испан дылдарга мультфильмнер көргүзүп, өске дылдар база бар деп чугаалап, өөредип эгелээн бис. Ютубка көргөн англи дылда мультфильмнерин орус субтитрлерден тыва дылче очулдуруп берип турдувус. Оон катап тывалап эгеледи.

Ам-даа болганчок менче орустай бергилээр. Оглум орустаарга, билбедим дээш турар мен. Боду билбейн орустап-каш, «Ой» дээш, чугаалаан чүүлүн меңээ тывалап чугаалап бээр. Өске улус-биле чугаалажырда, орустаар, а өг-бүлөгө тывалаар. Кады ойнаар эштери орустаар. Өг-бүлөден дашкаар улусту тывалап билбес деп бодаар.

Эң-не кол чүүл чаш кижилер өзүп олурда, чаа билиглерни тывалап чугаалап бээринде чорду. Чижээлээрге, бис болза «Бо дээрге ногаан өңүг бүрүлериң ыяш-тыр. Ол бүрүлөр күзүн саргарып каар. Ындыг бүрүлери эрткен чылын сесерликке сүзүп турдувус, сактыр-дыр сен бе? Бо дээрге беш каът бажың-дыр. Тос каът

бажыңнар база бар боор. Тос каът бажың беш каът бажыңдан-даа бедик болур. Бо бажыңнар даглар-биле демей, дыка улуг-дур бе?» дээн ышкаш, чугаалар-биле билин сайзырадып, сонургалын оттурарга, чаа-чаа чүүлдерни билип ап чоруй баар. Ынчангаш чаш кижилер эки чугаалажырында деп дуржулгавыстан билдирис. Оглувус долу, тода домактар-биле чугааланыр. Бистиң тайылбырлыг, нептереңгей чугааларывыста ужу-ла бар деп санаар-дыр мен.

Бир катап кудумчу автобузунга оглу-вусту тываладып өөредип, чугаалажып чорааш, чанывыска чораан кырган-авайга кончуттуруп-даа турдувус. «Улус ажы-төлүн орустап өөредир чорду чоп, силерниң оглуңар ам орустап билбес кижилер болуру ол-дур» – деп, шын сеткилинден кончуттунуп турду. Чамдык тывалар эрткен үени сактып, орустап билбес артып каарындан дыка коргар. Бо үеде бисти ол звес, а тыва дылдың «дириг» артар, артапызың дугайында айтырыг дүвүредир ужуруг. Тыва дыл ам бир салгал болур болза чиде бээриниң кырында келген. Чамдык өк-биле адаар үннер шуут чиде бээр хевирлиг. Орус дылга чугааланып эгелээн уруглар үндөзүн тыва үннерни шын адай бээр дыка берге. Чүгө дээрге фонетика талазы-биле тыва дыл дыка байлак дыл-дыр ийин. Ол үннерни арттырар дээр болза, алфавитке аңгы чургайлар кылдыр ылгаарының айтырын база көдүрер болза эки-даа ышкаш. Эжим Норбу Амыр-Санааның чугаазы-биле, шын бижилгеге (граматика) салдар чок кылдыр амгы бижики арттыргаш, фонетикага база багай салдар болбас кылдыр чанынга транскрипция системазын база кирип каар болза эки-даа ышкаш. ТГЭШИ бо айтырыгны өөренип көөр болза, кайгамчык-ла болур боор оң – деп, Андрей Даш чугаалады.

Түңнел сөс: Тыва дылывыс ам бир каш чыл эртсе, төрээн дылын чидирген өске биче-буурай чоннар дег, кестиң кырында келген-дир. Ынчангаш хүндүлүг ада-иелер, ажы-төлүвүстүң дылы, сайзыралы, эртем-билини келир үеде оларның кандыг кижилер болурун тодарадыр. «Боду-ла орустаар апарган кижилер» – деп, чоргаарланып турар ада-иелер дээрге-ле, ажы-төлүнүң сайзыралынче кичээнгей салбас, ажы-төлү-биле чугаалашпас, уругларны гаджеттерниң кижизидилгезинче берипкен ада-иелер-дир. Төрээн (тыва) дыл өг-бүлөдөн эгелээр дээрзин үстүндө бижээним үлегерден кады көрдүвүс.

Айдың ОНДАР.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

Андрей, Чойган Даштарның өг-бүлөзү.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2021 чылдың июль 29-та үнген № 158/856-7 доктаалына өскерилгелерни кириеринин дугайында

2021 чылдың август 23 № 166/893-7 Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың девискээринге хуусаа бетинде соңгулдаларны эрттирер чедип алыры берге болгаш ырак-узак черлерниң даңзызының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

«2021 чылдың сентябрь 19-та чаңгыс аай соңгулда хүнүнде томуйлаан соңгулдаларны чедип алыры берге болгаш ырак-узак черлерге хуусаа бетинде эрттирерин чөпшээрээринин дугайында» Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

2021 чылдың июль 29-та үнген № 158/856-7 доктаалының капсырылгасына дараа-зында өскерилгелерни кириер:

Чедип алыры берге азы ырак-узак черлерге хуусаа бетинде соңгулдаларны эрттиреринге тургускан соңгулда участоктарының даңзызына дараа-зында уjur-уткалыг участоктуң бүгү соңгукчуларын немей кириер:

Би-Хем кожуун	Би-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязы	Хүттүн № 123	2021 чылдың сентябрь 10, 11, 12, 8 шактан 20 шакка чедир.
---------------	---	--------------	---

Ук доктаалды Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларынче чорудар, ол ышкы республиканың «Тувинская правда» биле «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Ш.Х. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Баштыңы – Чазааның Даргазының албан-дужаалына бүрүткеттирген кандидаттарның дугайында, кандидаттарны дөпшиткен политиктиг партиялар дугайында соңгукчуларга меддегеп дыңнадырын хандылар талазы-биле комплекстиг хемчеглерниң капсырылгасы № 1

Тыва Республиканың Баштыңы – Чазааның Даргазының албан-дужаалына бүрүткеттирген кандидаттарның дугайында медээлерниң шын эвес барымдааларын илереткениниң дугайында медээлер

Бүрүткеттирген кандидат ЧЕШОКОВ ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧ		
Бүрүткеттирген кандидаттың көргүскени	Хыналданың түнелдери	Медээлерни көргүскен организация
Орулгалары		
Пенсия, Күрүне албан чери – Россияның Пенсия фондузунун Тыва Республиканың Кызыл хоорайда эргелели – 176 754,63 рубль	Камгаладылган пенсиязының түнү дүүшпейн турар – 145 547,67 рубль	Күрүне албан чери – Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры
Банкының агар санында болгаш шыгжамырында акша-хөреңгизи база үнелиг металлдары		
АН «Тинькофф банкының» агар санында – 37,17 руб.	АН «Тинькофф банкының» агар санында арткан акшазы дүүшпейн турар – 30 752,84 рубль	АН «Тинькофф банк»

Бүрүткеттирген кандидат ЧЕШОКОВ ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧНИҢ өөнүң ишти (Комбу Оксана Аркадьевна)		
Бүрүткеттирген кандидаттың көргүскени	Хыналданың түнелдери	Медээлерни көргүскен организация
Орулгалары		
Пенсия, Күрүне албан чери – Россияның Пенсия фондузунун Тыва Республиканың Кызыл хоорайда эргелели – 10000 рубль	Камгаладылган пенсиязының түнү дүүшпейн турар – 10014,33 рубль	Күрүне албан чери – Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры
Банкының агар санында болгаш шыгжамырында акша-хөреңгизи база үнелиг металлдары		
	Росбанкка агар санын кандидат көргүспзэн, арткан акшазы – 25732,51 рубль	ПАО Росбанк (Күрүнениң автоматчылган системасы соңгулдалар)
	«Тинькофф банкыда» АН, агар санын кандидат көргүспзэн, арткан акшазы – 98,52 руб.	АН «Тинькофф банк» (Күрүнениң автоматчылган системасы соңгулдалар)

Бүрүткеттирген кандидат СЕДЕН-ОЛ ЧОЙГАНА ШИВИТ-ООЛОВНА		
Бүрүткеттирген кандидаттың көргүскени	Хыналданың түнелдери	Медээлерни көргүскен организация
Банкының агар санында болгаш шыгжамырында акша-хөреңгизи база үнелиг металлдары		
ПАО «Сбербанкыда» ийи агар санын, ниити түнү 17464,89 руб.	ПАО «Сбербанкыда» ийи агар санында арткан акшазы дүүшпейн турар, ниити түнү 22287,75 руб.	ПАО «Сбербанк» (Күрүнениң автоматчылган системасы соңгулдалар)

Бүрүткеттирген кандидат САТ АНДРЕЙ АЛДЫН-ООЛОВИЧНИҢ өөнүң ишти (Сат Шончалай Сергеевна)		
Бүрүткеттирген кандидаттың көргүскени	Хыналданың түнелдери	Медээлерни көргүскен организация
Банкының агар санында болгаш шыгжамырында акша-хөреңгизи база үнелиг металлдары		
	ПАО Росбанкка агар санын кандидат көргүспзэн, арткан акшазы – 543,75 руб.	ПАО Росбанк (Күрүнениң автоматчылган системасы соңгулдалар)

Капсырылга № 3
(хевури)

Россия Федерациязының Төп Соңгулда комиссиязының 2021 чылдың июль 23-те үнген № 12/99-8 доктаалы-биле бадылаан

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының сески чыыжына Тыва Республиканың – Тываның чаңгыс мандаттыг №32 соңгулда округунун талазы-биле депутаттың кандидатының көргүскен медээлеринин шын эвес барымдааларын илереткен дугайында медээлер

(чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун ады болгаш дугаары)

№ п/п	Бүрүткеттирген кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Депшиткен субъект	Бүрүткеттирген кандидаттың көргүскени	Хыналданың түнели	Медээлерни көргүскен организация
1	2	3	4	5	6
Орулгалары					
1	ООРЖАК РЕНАТ ЧАДАМБА-ЕВИЧ	Социалисттиг политиктиг партия "ЭП-ЧӨПТҮГ" РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЗЭШ"	Социал пособие, Күрүне албан чери – Россияның Пенсия фондузунун Тыва Республиканың салбыры – 20 000 рубль	Бичини уругларга чаңгыс катал бээр телевизорлер – 40 000 рубль	Күрүне албан чери – Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры
2	КАРА-САЛ ЭРЕС КҮНЗЕН-ООЛОВИЧ	Политиктиг партия РДП – Россияның Либерал-демократтыг партиясы		2020 чылдың орулганын кандидат көргүспзэн: - «РАТНА ГРУПП-ТА» КХН 183907,15 рубль түнү; - АН «ТИНЬКОФФ БАНКЫДА» 634523,41 рубль түнү	Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада эргелели
Банкының агар санында болгаш шыгжамырында акша-хөреңгизи база үнелиг металлдары					
1	ООРЖАК РЕНАТ ЧАДАМБА-ЕВИЧ	Социалисттиг политиктиг партия "ЭП-ЧӨПТҮГ" РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЗЭШ"	1) ПАО «Россияның Сбербанкында» үш агар санында арткан акшаларының ниити түнү 17 200,23 рубль	1) Агар санында арткан акшалары дүүшпзэн 2) кандидат көргүспзэн: - ВТБ24 (ПАО) ийи агар санында ниити түнү 607,37 руб.; - Россияның Сбербанкызының Москваның банкызында ийи агар санында ниити түнү 328,58 рубль	1) ПАО «Россияның Сбербанкызы»; 2) ВТБ24 (ПАО), ПАО Сбербанк (Күрүнениң автоматчылган системасындан соңгулдалар)

«Экология» национал төлөвилел

ТЫВАНЫҢ АРГА-АРЫН КАТАП ТУРГУЗАР

Тыва арга-арыг шөлдерининг талызы-биле Сибирьде мурнуку черни ээлеп турар. Республиканың арга-арыг фондусунунг ниити шөлү – 10882,9 муң га, а 8021,5 муң газы арга-арыг. Үнүштер болгаш дириг амытаннар делегейинге, экологияга улуг когаралды өрттер чедирип турар. Республикада ол айтырыгны шиитпирлээри-биле, «Экология» национал төлөвилелдин «Арга-арыг камгалалы» федералдыг төлөвилели-биле арга-арыгны катап тургузары дээн ышкаш хемчеглерни ап турар.

Бо чылын арга-арыг өрттерининг сезонунда Тываның арга-арыг фондусунга бүрүткеттинген 30 арга-арыг өрттери ниитизи-биле 1063,0 га шөлдү, ооң 831,7 газын арга база 231,3 га арга-арыг эвес черлерни когараткан. Онза хайгааралдыг бойдус девискээрлеринде 6,5 га черге ийи өрт болган. Эрткен чылга деңнээрге,

өрттер саны 32 санга, азы 51,6 хуу кызырлып, 16897,87 га азы 94,1 хуу черни камгалаан.

Өрттерниң чылдааганы кижиде дээрзин шинчилелдер көргүскен. Өртке когараан арга-арыгны катап тургузарынга эвээш дизе он-он, харын-даа чүс чылдар негеттинер.

2021 чылда 7300 га шөлге, ооң 820 газынга тарымал, 6480 газынга чайгаар өскөн арга-арыгны катап тургузарынче республикага 42 218,6 муң рубльди тускайлаан.

Республиканың тускайжыттыг арга-арыг ажил-агыйлары амгы үеде 820 га черде ыяштар өзүмнерин тарып олурткан. Бо хүнге чедир 712,3 га шөлде өзүмнерни олуртуп дооскан, а арткан 107,7 газынга ажилдарны бо чылдың сентябрьда доозар.

Кызылдың арга-арыг ажил-агыйы 90 га, Таңдының – 50 га, Балгазынның – 350 га, Туранның – 80 га, Каа-Хемниң – 56 га, Шагаан-Арыгның – 50 га, Тес-Хемниң – 26 га черлерде өзүмнерни олурткан. Ажилдарны октябрьда доозар деп планнаан.

2021 чылда Тыва Республика «Экология» национал төлөвилелдин «Арга-арыг камгалалы», «Арыг чурт» база «Кадыг коммунал боктарны болбаазырадыр комплекстиг система» федералдыг 3 төлөвилелде киржип, 271 сая ажыг рубль ниити акшаландырышкынны алып.

Бистиң корр.

2021 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 19-ТА
РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ 8-КИ
ЧЫҢЖЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ
СОҢГУЛДАРЫ

КПРФ

ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА БЕСПЛАТНО

**РОМАН
ТАМОЕВ**

**ЧЕДИНМЕС БОЛГАШ АЖЫЛ ЧОК
ЧОРУККА УДУР КОММУНИСТИГ СОГУГ!**

**КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЧЕ ТЫВА РЕСПУБЛИКАДАН
ДЕПУТАТТЫҢ КАНДИДАДЫ**

**ЕДИНАЯ
РОССИЯ**

**Кижилер
чүүден-даа
чугула**

2021 чылдың сентябрь 19 –
РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ
ФЕДЕРАЛДЫГ ХУРАЛЫНЫҢ
VIII ЧЫҢЖЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЗЫ

**Айдың
Сарыглар**

Печатная площадь предоставлена кандидату в депутаты Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации Александру Сарыглару – Тувинскому автономному округу. Фото: Александр Сарыглар. Предоставлено: информационные материалы опубликованы в газете «Шын».

**СЕНТЯБРЬ 19 – РФ-ТИҢ
КҮРДУМАЗЫНЧЕ СОҢГУЛДА ХҮНҮ**

ЧАА ТЫВА ДЭЭШ!

КАРА-САЛ

Эрес Күнзен-оолович

ТЫВА ЛДПР

(Халас үндезинге парлаан).

Владислав ХОВАЛЫГ

КИЖИ
БҮРҮЗҮНҮҢ
САНАЛЫ

ЧУГУЛА!

2021 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 19 – ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ – ДАРГАЗЫНЫҢ ХУУСАА БЕТИНДЕ СОҢГУЛДАЛАРЫ
ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА КАНДИДАТУ НА ДОЛЖНОСТЬ ГЛАВЫ-ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ХОВАЛЫГУ ВЛАДИСЛАВУ ТОВАРИЩАЙОВИЧУ.
ПРЕДВЫБОРНЫЕ АГИТАЦИОННЫЕ МАТЕРИАЛЫ ОПУБЛИКОВАНЫ БЕЗВОЗМЕДНО.

Чурттаар оран-сава

НАЙЫСЫЛАЛДЫ КААСТААР ТУДУГ

Кызыл хоорайда Улуг-Хемниң эриин дургаар, хемни кежир көвүрүгден Серебрянка профилакторийинге четкен чадаг-терге оруунга чарыш болур деп дыңнааш, аңаа киржир дээш, ийи дугуйлуг хөлгем мунупкаш, Аныктар сесерлиинге халдып чеде бээримге, Россия тугунга тураскааткан чадаг-тергелиг улус аразынга чарыш даарта, август 22-де, улуг-хүнде болур болду.

Ам канчаар, бөгүн тренировка болур ыйнаан дээш Улуг-Хемни өрү халдып чоктадым эвеспе. Азия төвүнүң дужунга халдып кээримге, ооң дуп-дужунда, 6-7 чыл ээн турар чуртталга бажынының тудуу элээн туттуна берген. Ында машина-техника даажы үнгөн, канчаашкынның оду чайнап, бедик тудуг краны соғаннаан ажылдап турар боорго, ооң кыды-биле анаа-ла халдып эртип черле шыдавадым.

Кокайны холдары, буттары чөмгөрер дигени ышкаш, корреспондент кижини база ийи буду чөмгөрер чүве-дир эвеспе деп бодап-биле ол тудугга чедип, оон кыска репортажты силерге бараалгаттым, эргим номчукчулар.

Кызылдың Кызыл партизаннар кудумчузунуң 5 дугаар бажыны болур адрестиг 8 каът чуртталга бажынының таваан салгаш, демирден каркас өззөн салып үндүрүпкенинден бээр элээн үе эрте берген турган. Ол чедир тутпаан тудугну

улуг байыр-наадым хуннеринде лозунг-плакаттар-биле дуглап-даа турган чүве.

Көскү черде каркас демирлери шагжая берген турар, кажан-чежен чедир тудар тудуг чүвөл деп айтырыгны чондан каш-даа катап дыңнаан мен. Ынчангаш тудуг шимчеп, улаштыр туттунуп эгелээн боорго, ол дугайында медээни чонга чедирип, оон тырттырган чуруктарымны база салдым.

Тудуп дооскан соонда, бо 8 каът чуртталга бажыны найысылал Кызылды каастаар эң чараш болгаш амгы үениң негелделеринге дүгүп турар оран-сава болур деп бодаар мен. Ону тудугже кирип олурда херимде азып каан чуруктан безин көрүп болур. Ол ышкаш бо оран-саваны амгы үениң эң мурнуку монолит-каркас технологиязы-биле тудуп турары болур.

Тудугжуларның чөпшээрели болгаш хайгааралы-биле чуртталга бажынының тудуунче кирип, тудуп турар оран-саваның иштинден элээн каш чуруктарны телефонумга база тырттырып алдым. Чурук таварыштыр дамчыттынмас чүүл чүл дээрге, тудуп турар бажынының каады бедзэн тудум, ында агаарның эки деп чүвезин магадап ханмаадым.

Хүннээр талазы эвес-даа болза, хемче көрүнгөн соңгаларлыг квартираларның келир үеде эзлеринге артык сеткил чок адаарган-даа, Азия төвү, Улуг-Хем, Дөгээ даа көстүп кээр чурумалдардан база мага ханып, маңаа чурттаар чаңгыс чер-чурттугларывыс дээш өөрдүм-даа. Чоокта чаа болуп эрткен бут бөмбүүнге делегей чемпионнадым сактып, чамдык квартираларга футбол-даа хостуг ойнап болур чүве эвеспе деп база бодадым...

Тудугну «Проект-конструктор бюроу» КХЭ чорудуп турар, ооң прорабы Д.В. Дюбанов-биле бичии-ле черден каржы берген болдум.

Алыс эртем-билини башкы-даа болза, сөөлү 10 чыл ажыр тудугжу апарган, ам дуржулгалыг тудугжу деп-даа болур, хар-назын талазы-биле мээң чажыдым болур Николай Мөңгеевич Саая бригаданың оолдарына дүштеки чөмүн белеткеп бе-

рип олур, тудуг дугайында болгаш кады ажылдап турар эштериниң чамдызы-биле таныштырды.

Шолбан Дулей-оолга удурткан бо тудуг бригадасы, Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама башкының айтып, айызап берген черинге Тываның эң кол болгаш улуг болур хүрээзиниң ниити тудуг ажылдарын кылып дооскаш, мында апрель айдан эгелеп ажылдай берген болду. Ону билип алгаш, хүрээ туткан "алдын"

холдарлыг тудугжуларның туткан оран-саваныңа чурттаар база аас-кежик-тир деп бодадым.

Бригадир Шолбан Маадыр-оолович чугаакыр эвес-даа болза, билдиги удурткучу деп билдим.

Николай Мөңгеевич-биле чугаалажып олурар аравыста, чаа кылган бетон сөөрткен миксер-машина халдып келди. Ооң чолаачызы Чаян Самбу бетонну бүдүрүлгениң бодунуң баазында бетон заводундан эккелген болду.

Суббота дыштаныр хун-даа болза, чүгле бо тудугда эвес, бүдүрүлгө баазында бетон заводунда база улус ажылдап турар-дыр деп билип ап, тывалар ажылдай бергенде база кымдан-даа дудак чок ажылдаар улус-тур бис ийин деп чоргаарландым-даа.

Шаанда, аныяамда, Чаа Шагаан-Арыгның тудугларына база ажылдап чораан болгаш, чүгле электромонтаж ажылдарын эвес, ниити тудуг ажылдарын канчаар кылырын, ооң шынарын база ылгап билир апарган турган мен. Ам бо тудугда ажылдап турар тыва эрлерниң ажылдап

турарын көөрүмге, Чаа Шагаан-Арыгны тудуп турган «химиктерден» каш-даа катап дээр, ажылы дыка шынарлыг-дыр деп көрдүм.

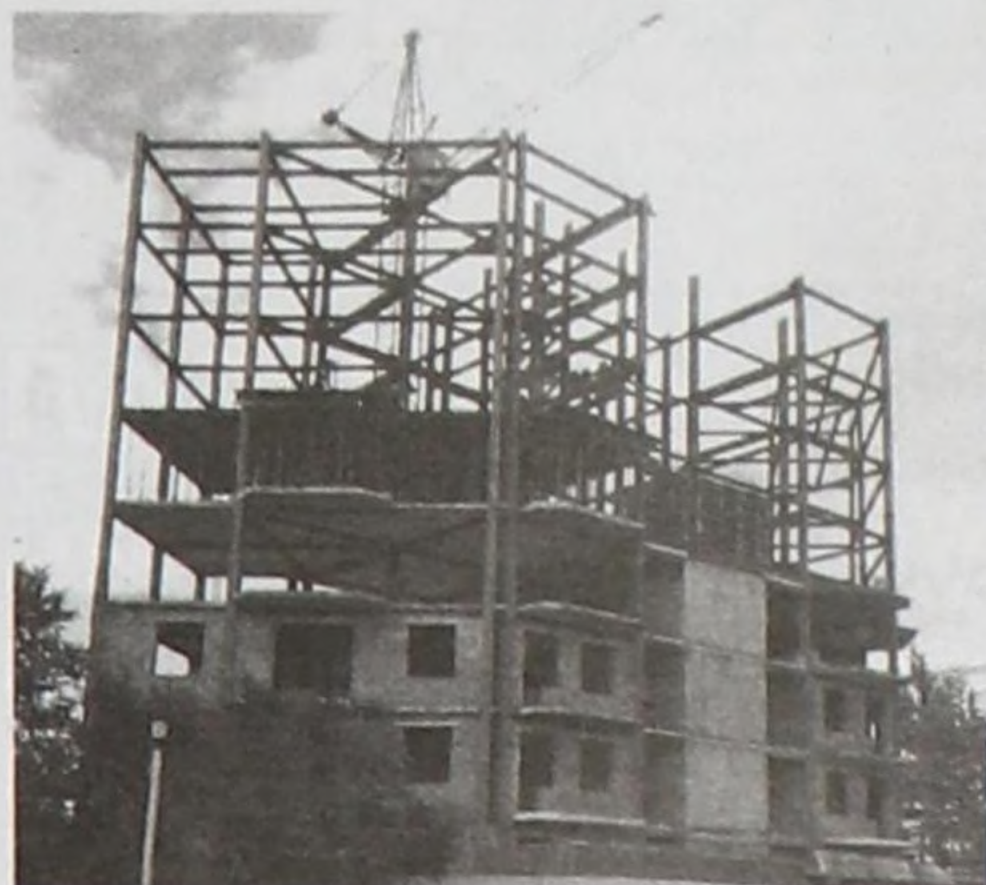
Чаянның эккелген бетонун хүлээп ап турган канчакчы Оран Сааяның ажыл-чын хевиниң артында «ХҮРЭЭ» деп каанын база онзазындым. База бир канчакчы Сааян Ооржакты чурукка тырттырып алыр дээш, ажылындан чардыктырыпкаш, буруузуруп, бригаданың өске кежигүннерин чурукка тырттырып алырындан безин эпчоскундум.

8 каът бажың ийи лифтиги болур, бирээзинге чүк база көдүрүп-бадырып болур, а өскезинге чүгле кижилер сөөртүр. Квартиралар каш өрээлдиг болур деп айтырымга, тудугжулар-даа, бригадир-даа амдызында харылап шыдавас улус болду. Чүге дээрге ол квартираның эззинден хамааржыр, аңаа каш өрээл херек-тир, ол хире кылдыр өрээлдеп бээр бис дидилер. Москва болгаш өске-даа улуг хоорайларда оран-саваны шагдала ынчаар тудуп эгелээн болгай.

Тудуу шуудап бар чыдар Кызыл хоорайны Кызыл партизаннар кудумчузунда 5 дугаар бажының тудуун доозуптарга, кандыг болурун ооң макет-чуруундан көөрүмге, ол оран-сава найысылалды ылап-ла каастаар бажың болуру чугаажок.

Тыва Республиканың Баштыңының албан-хүлээлгезин түрүдө күүседип турар Владислав Ховалыгның, ТР-ниң Чазаның чурттаар оран-сава тудуун бүгү тала-биле күштелдирер, олче республиканың тудуг организацияларының, хууда инвесторларның арга-шинээн база мөөңнээр дээр күженишкиннери үрөтүнелдиг болуп турары бо тудугдан база көстүп турар-дыр деп түңнээр-дир мен.

Мерген АНАИ-ООЛ,
«ШЫН»-ның корреспондентизи.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

СЕНТЯБРЬ 19 – РФ-тиң Күрүне Думазының соңгулда хүнү

«ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ШЫН ДЭЭШ»

Алдаржыдаал

Төрзэн черим Тывамның
Төлү болгаш, чоргаар-дыр мен.
Хүнден хүнче кайгамчык
Хүннээркепел хөгжүп турар
Чуртувусту аныктар
Шупту демниг эмгележип,
Ам-даа улам сайзырадып,
Алдаржыдып чырыдаалы.
Оранывыс ыдык Тывавыс,
Олчаан камнап чоруулуңар!
Ак-көк дээр дег кылаң хемнер
Арыг чайнап турар болзун!
Арга-арыын, аңын-меңин,
Алдын ышкаш камнаалыңар!
Анык чаш салгалывыс
Аңаа өөрүп чурттаар болзун!

Ренат Чадамбаевич Ооржак «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ШЫН ДЭЭШ» деп социал-политиктиг партияның мурнундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының VIII чыыжының депутадына кордакчы.

Р.Ч. Ооржак 1980 чылдың октябрь 27-де Чөөн-Хемчик районунң Чадаана хоорайга башкыларның өг-бүлөзүгө төрүттүнгөн. Ачазы Чадамба Шожал-Доржуевич Ооржак хостуг хүрешке Россияның алдарлыг тренери, бүдүн чуртталгазын спортка болгаш өг-бүлөзүгө тураскааткан. Ооң өөреникчилери Чечен-оол Монгуш, Артыш Доржу болгаш оон-даа өске ат-алдарлыг спортчулар. Авазы Эмма Очур-ооловна Ооржак – эге классстар башкызы, ажы-төлүгө чүгле эки чүүлдер бээрин кызып турган. Ол – төлөптүг мөзү-шынарлыг, бедик эртем-билиг башкы. Ада-иениң ийи оглу Москваның дээди өөрөдиге черлерин дооскан. Ренат – Россияның Улустуң найыралы университетиниң экономика факультетин, Ролан – бистиң республиканың баштайгы кино режиссеру, Москваның М.В. Ломоносов аттыг Күрүне университетин дооскан.

(Халас үндөзүгө парлаан).

Михаил Иванович Санчай
Россия Федерациязының
Федералдыг Хуралының Күрүне
Думазының депутадына «Россияның
пенсионерлериниң чөптүг чорук
дээш партиязының» мурнундан Тыва
Республиканың чаңгыс мандаттыг
№ 32 соңгулда округунун кандидаты
«Пенсионерлер партиязының» кол, онзагай сорулгалары:

– күрүнениң бүгү чонунга ажыктыг, чонунуң сонугарга-лынга херектиг, яды-түрөңгү чуртталганы узуткаарынче угланган активчи социалдыг политика;

– бедик деңгелдиг эртем-билиг чедип алырынче угланган дээштиг шийтирлиг хемчеглерни хүлээп алыры. Эртем-билигни күрүне деңгелдиг кол стратегтиг болгаш айыыл-халаптан камгалаар национал айтырыг деп дагын тургузары. Күрүнениң кичээнгейин бүдүрүлгө, көдээ ажыл-агыйларының, эмчи база эртемденер кадрларын көвүдөдир белеткээринче угландыраары;

– чонунуң кадыын камгалаарын, чонну эмнээриниң шынарын бедик деңгелге чедирери;

– берге байдалга таварышкан чонга (кижилерге) социалдыг, материалдыг, моральдыг деткимче, дуза кадары.

– «Пенсионерлер партиязының» кол чүүлү – «Төлөптүг күш-ажыл – Төлөптүг акша-шалың – Төлөптүг пенсия».

– «Пенсионерлер партиязының» социал политиказының туружун деткивишаан, партияның «Социал кодекзин» тургузуп, хүлээп алыры чугула деп күзел-соруу дээш соңгуулуңар, чонум! Ол кодекстин кол чүүлү – чонунуң социал эргезин хоойлуга быжыглаары, хоойлу-биле камгалаары. Социал кодекске кижги бүрүзүнүң төрүттүнгөш, чуртталгазының сөөлгү хүнүгө чедир эргезин быжыглаар, чонунуң мурнунга күрүнениң харысалгазын быжыглаар.

– Чонга күш-ажыл пенсиязы төлөптүг чуртталганы бээр ужурулг.

– Партияның база бир чуртталгаже боттандырыскап турар чүүлү – Россияның чонунга пенсияже үнер назынын боттары тодарадып алыр эргени бээр. Пенсияже үнер назынын Пенсия фондузунче чеже акша-шалың киригенин, чонунга кылган эки чүүлдерин, күрүнеге кириген үлө-чоруун барымдаалап тодарадыр.

Партияның дараазында сорулгазы – медицина адырында ажылдакчылар санының чедишпес байдалын узуткаары, эмчилерге төлөптүг акша-шалыңны, эмчилерниң кол кичээнгейи – чонну эмнээринче салдынарын тургузар.

Эмчилерниң чонга бижип берген рецептизинде эмнер-биле, тус черлерни ылгавайн, халас хандыраары.

Чон чурту дээш чоргаарланыр ужурулг – «Мээң чуртумга чурттаксанчыг, чуртум дээш чоргаарланып чор мен, чуртумга чону үнелиг!»

Хүндүлүг, ынаныштыг чонум, соңгулдага идепкейлиг киржип, боттарывыстың чуртталгавысты экижидип алырывыс дээш, «Пенсионерлер партиязын» деткиринче кыйгырып тур бис!

(Халас үндөзүгө парлаан).

АЯС ЧУДААН-ООЛ

ЧУРТТАЛГАҢНЫ ЧААРТЫР ДИЗИҢЗЕ, ЧААРТЫКЧЫЗЫ БОЛ! САЛЫМ-ЧОЛУҢ СЭЭҢ ХОЛУҢДА!

Хүндүлүг соңгукчулар!

Төрзэн Тывам төрөл чону! 2021 чылдың сентябрь 19-та Россия Федерациязының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдазынче кээп, мени дээш үнүңерни берип, бадылаарыңарны дилеп тур мен. Силерниң шын шилилгенерден бистиң Төрзэн черивис – Тыва чуртувустуң төлөптүг, чырык келир үези, чедишкениң байлак сайзыралы, чөптүг, тайбың чоруу болгашынак Тывавыстың чайгаар бүткен чараш бойдузунуң курлавырларын камныг ажыглап, салгалдарывыска камгалап бээривис хамааржыр! Бир эвес мени болгаш бүгү Россияның «Төрзэн чурт» политиктиг партиязын деткип, бадылаптар болзуңарза, силерниң бүзүрелиңер шынзыдып, бүгү-ле бар билимни, дуржулгамны, күжүмнү Төрзэн Тывам, тыва чонум дээш, силерниң эргелеринер камгалап, шынчы бараан болурумну азап, даңгыраглап тур мен! Силерниң деткимчеңерге бүзүрөп артым!

Кыска допчу намдары:

1973 чылдың октябрь 29-та Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунуң Эйлиг-Хем сумузуна төрүттүнгөн. Өг-бүлелиг, 3 ажы-төлдүг.

Эртем-били:

1) Томск хоорайның күрүне университетинге эрге-хоойлу мергежилдин чедип алган.
2) Москва хоорайда Россия Федерациязының Президентизиниң чанында улус ажыл-агыйының болгаш күрүне албан чериниң «Экономиктиг сайзыралдыг күрүне удуртулгазы» деп өөрөдиге программалыг Россия академиязын (РАНХиГС) кызыл диплом-биле дооскан. «Тыва Республиканың социал-экономиктиг сайзыралы. Амгы үеде байдалы болгаш келир үеде өзүлдөзи» деп темага магистр камгалалын чедишкенин кылган.

Ажылдап чораан черлери:

1993 чылдан 2016, 2020-2021 чылдарда РФ-тиң Прокуратура органнарынга болгаш Истелге комитетинге ажылдаан. Ол Барыын-Хемчик кожуунга прокурорлап, РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де салбырынга даргалап, Томск облазының Истелге комитетиниң даргазының оралакчызынга, Кемерово облазынга, Кузбасстың прокуратуразының удуртулгазынга ажылдап турган.

2016 чылдан 2019 чылга чедир ТР-ниң Чазаның Баштыңы – Даргазының эрге-хоойлу органнарының, шериг удуртулгазының, хамааты камгалал талазы-биле оралакчызынга ажылдап, Орук-транспорт, Оттулар чүүл, Энергетика, Эрге-хоойлу яамыларын харылап турган.

Амгы үеде Президентиниң күрүнениң өңчүзүн самчыгдар болгаш чижең чоруктарга удур политиказын деткир комитеттин ТР-де регионалдыг хей-ниити эвилелиниң даргазы.

Хүндүткел-биле, РФ-тиң Күрүне Думазының 8-ки чыыжының депутадына кандидат Аяс Чудан-оол.

(Халас үндөзүгө парлаан).

ЭЭРБЕКТЕ – ЧАА КУДУК

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг-биле «Дорт чугаа» үезинде Тываның чонунуң илереткен дилег чагыын күүседип турар.

Республика хүнүнде, август 15-те, Ээрбек суурнуң чурттакчылары суг узар кудук кастырып бээринге дузалажырын дилээн.

Амыдырап-чурттаарына суг агаар дег херек болганда, Ээрбек суурнуң чурттакчыларының дилээ-биле кудук кастыраарына, 450 муң рубль акша-хөреңгини Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгның база «Чаңгыс демниг Россия» партиязының депутаттарының дилээ-биле аңгылап берген. Ону федералдыг бюджеттен республикага чорудуп берген 1,5 миллиард рубльдан үндүргөн.

– Дой-довурактыг база тулааланчак кадыг чер-дир. Каш метр казаны тодаргай билдинмес-даа болза, бистиң компаниявыстың кудук казар машиналары кудуктарны кылып турар – деп, «Бастин» компанияның ажылдакчызы тайылбырлаан.

«Ээрбек суурга кудук кылырынга көрдүнгөн тускай

сорулгалыг акша-хөреңгини, чүгле кудук казарына эвес, а ооң инженерлиг база инфраструктуралыг ажылдарын, тодаргайлаарга, чоок-кавы девискээрин бетоннап кылырынга база чарыгдаар. Владислав Товарищайович он бир кожуунга 39 кудук кылып деп даалганы берген. Ол ажылды кылып чорудуп тур бис. Ээрбек суурда бир кудукту кылганывыс ол» – деп, республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агыйының сайыды Мерген Мынын-оол чугаалаан.

Бо удаада Ээрбектиң чурттакчыларының күзели күүсеттинген, хары угда үш кудумчунуң чурттакчы чону чаа кудуктан суглап ал болур.

Р. ДЕМЧИК
очулдурган.

ЧАА КӨВҮРҮГ БОЛГАШ ИРГИТТЕР ЧУРТУНЧЕ ОРУК

Россияның камгалал сайыды Сергей Шойгунун даалгазы-биле ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда Ортаа-Хадан, Мөген-Бүрен хемнерни кежир көвүрүглерниң баштайгызын шериг тудугжулар кылып дооскан.

Мөңгүн-Тайга кожуунче сургакчылап чорааш, Тыва Республиканың Баштыңының албан хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг чаа кылган көвүрүгнүң байырлыг ажыдышкынынга киржип, кызыл кожааны үзе кескен соонда чаа көвүрүг таварыштыр аар чүк сөөртүр КамАЗ автомашиналар баштай кешкен.

"Бо 40 ажыг тонна аар КамАЗ-тар чаа көвүрүг таварыштыр аай-дедир саат чокка кештилер. Бо көвүрүг Тыва биле кожавыс Даг Алтайны харылзаштырып турар. Иркутскиге кожавыс регионунң Баштыңы-биле ужурашкыш, чоокку чылдарда ийи таладан бот-боттарывысче орутку кылып эгелээрин дугуруштувус" – деп, Владислав Товарищ-тайович чугаалаан.

Тыва мурнуу таладан Россияның болгаш Моолдун аразында күрүне кызыгаары-биле кызыгаарланып турар. Моолче кирген ийи орук бар. Тываның соңгу таладан кожалары Хакасия болгаш Красноярск край-биле орук

харылзаазы база бар. Барыын таладан кожавыс Даг Алтай-биле орутку септеп, ында чаа көвүрүглерни кылып турары ол. Ам Владислав Товарищтайович Иркутск областтың Баштыңы-биле дугурушкыш, Тыва биле Иркутск облазының аразынга орутку кыла бээр болза, Тыва шупту кожалары-биле орук харылзаалыг болур-дур.

Шаг-төөгүден бээр тываларның Иргиттер чурту дээр Иркутск облазы-биле орук харылзаазы туруп кээрге, Тываның социал-экономика хөгжүлдэзи оон-даа дүргедээр. Чүге дээр Иркутск облазы чурттуң үлетпүр-бүдүрүлгө талазы-биле эң сайзыраңгай регионнарының бирээзи. Энергетика талазы-биле Россияда эң чиик өртектиг электроэнергия Иркутск энергосистемазында. Тожунуң Ак-Суг чесмолибден чыдымын шиңгээдир "Голевитиң даг-руда компаниязы" Тожуе төпчүткен электри хандырылгасын Иркутск энергосистемазындан кириер деп планнап турар. Ол төлөвилел федералдыг чазактың деткимчезин алган.

Ам Тываның болгаш Иркутск облазының удуртукчуларының эгелээшкени-биле орук тудуу эгелей бээр, ону федералдыг чазак база деткиер дээрзи чугаажок.

Иркутск, Байкал, Бурятия болгаш оон улаштыр Ыраккы Чөөн чүкче автомашиналыг чедер дээн чаңгыс чер-чурттугларывыс, сайгарлыкчылар Тыва биле Иркутск облазының аразынга дорт орук кылыптар болза, эвээш эвес үени, кывар-чаар материалдарны камнап алыр.

Тожунуң соңгу-чөөн талазында, Тыва биле Иркутск облазының кызыгаарында, Чойган аржаанынче чедери Тывадан Иркутск облазынче дорт орутку кылыптарга база чиигеп кээр.

Чойган аржаанынче сагыш салып, ону чаагайжыдар, сайзырадыр дугайында саналды хөй-ниитижи, эмчи Айдың Сарыгларның деткип турары база Тываның удуртукчу Владислав Ховалыгның үзел-бодалдары-биле дүгжүп турар-дур.

Чойган аржаанынче чедери чиигеп кээрге, тыва чонга улуг буян болур.

Тываның барыын талазында, Ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунга көвүрүг ажыдып тура, Владислав Товарищтайович Тываның чөөн талазынче орутку ажыдарын бодап, ол дугайында дугуржулгаларны кылып, ол талазы-биле ажылдап эгелей бергенин чонга дыңнатканы кончуг өөрүнчүг-дүр!

Ынчангаш Тывавыстың ам бо хүнде удуртукчу Владислав Товарищтайович Ховалыгның бо талазы-биле ажыл-херээ бүдүп-ле турзун.

Мерген КЫРГЫС
белеткээн.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.Н. АРАКЧАА.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29.32

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.
Чарлал килдизи – 2-01-35, 2-18-10
Менеджер: Е.Э. Иргит. каб. 309
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак – 2-17-94
Корректорлар: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаннның Тыва Республика тала-
зы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртү-
кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодап-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг
саннары болгаш өске-даа фактыла-
ры, дыңнадылары дээш авторлар
боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилер-
ге — П6855, организацияларга —
П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кы-
рында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

2021 ЧЫЛДА "ШЫН" СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1212,24 рубль.
Тел.: 2-01-35

СОЛУННУҢ САЙТЫЗЫ:

//shyn.ru

ЭЛЕКТРОННУГ ПОЧТАЗЫ:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тираж: 4000 кезек

Чарлал — Реклама

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ
КЫЛЫГЛАРЖЕ 35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ
8-923-338-9188, 8-902-996-2243

АДРЕЗИ: КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49,
2 ДУГААР КАЪТ.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданки Российской Федерации Кол Сайзаны Витальевны о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды, с разрешенным использованием — для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1500 кв.м, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с. Ий ул. Молодежная, 16.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменное возражение по данному заявлению.

И.О. Начальник отдела по земельным и
имущественным отношениям Хомушку Л.А.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении в аренду земельный участок Мижит-оол Елене Ховалыговне с кадастровым номером 17:04:0101017:262 из категории земель населенных пунктов, находящихся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Суг-Бажы, ул. Салчак Токтук д. 4/4, общей площадью 736 кв.м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д.143 с понедельника по четверг с 09:00 до 15:00 часов администрация Каа-Хемского района.

Начальник отдела по имущественным и земельным отношениям, контроля Салчак Д.У.

РАЗМЕЩЕНИЕ РЕКЛАМЫ

Реклама на радио

«Звезда-Кызыл»
всего за 3000 руб.!

АКЦИЯ ДЕЙСТВУЕТ С 10.08 по 30.09 2021г.
БОЛЕЕ ПОДРОБНО ПО АДРЕСУ: Г. КЫЗЫЛ,
УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ Д. 100
ТЕП.: 8(39422) 2-18-10, 3-39-45

"СЕТКИЛИМНИҢ ХАНЫЗЫНДАН" – БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Чоок кижилериниң, эш-өөрүңерниң, коллегаларыңарның төрүттүнген хүннерин, юбилейлерин азы байырлалдарын таварыштыр ОТР "Тува-24" телеканалга хөгжүмнүг байырны чедирип болур силер. Бистиң өртектөривис силерни өөртүр.

Силерни 9.00 шактан 18.00 шакка чедир (суббота, улуг-хүнде дыштаныр) Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчусунда 100 дугаар бажында, 309 дугаарлыг кабинетте манап тур бис.

E-mail: tyvamedia@bk.ru 8(394)22-2-18-10 сот. 8-923-267-07-49

Бонус кылдыр силерниң байыр чедириишкиниңерни Интернет четкизинге чырыдар бис.

www.колхозник19.рф
КОЛХОЗНИК
ВСЕ ДЛЯ СЕНОКОСА

АКЦИЯ!
ШПАГАТ «ФЛЕКС»
Купи 5 бобин - получи
6-ю в ПОДАРОК!
УСПЕВАЙТЕ! ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОГРАНИЧЕНО!

г. Абакан, ул. Игарская, 5 (р-н "Аян")
г. Минусинск, ул. Чайковского, 49
8-901-678-9999